

monumentenwacht
Vlaanderen vzw

1. INLEIDING	5
DEEL 1	
BEGRAAFPLAATSEN	7
2. INFRASTRUCTUUR	8
Met zevenmijlslaarzen door de geschiedenis	8
Begrippen: kerkhof – begraafplaats – militaire begraafplaats	9
Kenmerken van een begraafplaats	11
3. OORZAKEN EN VORMEN VAN SCHADE	13
Mechanische schade	13
Vuil en chemische schade	14
Waterschade	14
Biologische schade	15
Schade door vandalisme en diefstal	16
Verwaarlozing	17
4. ONDERHOUD DOOR DE BEHEERDER	18
Inventaris en beheersplan	18
Schade voorkomen? Regelmatig onderhoud en kleine werken	19
Overzichtstabel onderhoud en beheer op begraafplaatsen	23
Regelmatige monitoring en controle	30
5. EEN BEGRAAFPLAATS HERWAARDEREN	31

DEEL 2	
GRAFTEKENS	33
2. MATERIALEN EN CONSTRUCTIE	34
Onderbouw	34
Bovenbouw en typologie	35
Materialen	41
3. OORZAKEN EN VORMEN VAN SCHADE	50
Mechanische schade	50
Vuil en chemische schade	51
Vocht en zouten	52
Biologische schade	53
Schade door vandalisme en diefstal	53
Verlies van informatie en schade door verkeerde ingrepen	54
4. ONDERHOUD DOOR DE CONCESSIEHOUDER OF BEHEERDER	55
Algemeen	55
Regelmatige monitoring en controle	55
Regelmatig klein onderhoud	55
Klein herstel	59
Overzichtstabel onderhoud en beheer van graftekens	63
5. RESTAURATIE EN HERGEBRUIK	70
Restauratie, een taak voor specialisten	70
Bruikleen of peterschap	71
BESLUIT	72
BEKNOPTE LITERATUURLIJST EN INTERNETLINKS	73
COLOFON	74

LEADERproject 'Volkegem vernieuwt, Kerselare verbindt'

Deze onderhoudsbrochure vloeit voort uit het LEADERproject 'Volkegem vernieuwt, Kerselare verbindt'. Het doel is het basisonderhoud aan begraafplaatsen te stimuleren met aandacht voor het milieu (bodemerosie en pesticiden), het behoud van het funeraire erfgoed, het sociaaleconomische aspect en het creëren van bezinningsmomenten. Het kerkhof van Volkegem bij Oudenaarde is een schoolvoorbeeld van hoe het moet. Het terrein had erg te lijden onder bodemerosie en werd in 2010 heraan-geleed. In deze brochure wordt her-

haaldelijk verwezen naar dit geslaagde proefproject. Meer informatie hierover op:

- www.monumentenwacht.be
- www.oudenaarde.be
- www.oost-vlaanderen.be

LEADER staat voor Liaison Entre Actions de Développement de l'Economie Rurale' en is een Europees subsidiëeringsprogramma voor plattelandsontwikkeling, waarbinnen lokale actoren in verschillende Europese plattelandsgebieden (gemeenten, OCMW's, vzw's, overkoepelende organisaties, feitelijke verenigingen,...) projecten kunnen indienen.

Voor

Na

Het Europees Landbouwfonds voor Plattelandsontwikkeling: Europa investeert in zijn platteland.

Begraafplaatsen hebben waardevolle betekenissen. Ze zijn een plek om de doden te begraven, met graftekens die de herinnering levendig houden. Veelal vormen ze ook een groene oase en een rustplaats – letterlijk en figuurlijk – in de bebouwde omgeving. Hun karakter wordt bepaald door fauna en flora, beeldhouwkunst, landschapsarchitectuur, dichtkunst en een geschiedenis die vaak teruggaat tot de 18de-19de eeuw.

Helaas wordt dit funeraire erfgoed meer en meer bedreigd. Historische begraafplaatsen in het centrum van de stad of gemeente waar niet langer

begraven wordt, moeten vaak plaats maken voor pleinen of parkeerplaatsen. Ze verhuizen dan naar de rand van de stad. Ook verwaarlozing en vandalisme vormen een gevaar voor de begraafplaats zelf en voor de graftekens, die erg bepalend zijn voor het karakter en de beleving van de begraafplaats.

Deze onderhoudsbrochure omvat twee luiken. Het eerste behandelt de begraafplaatsen in hun geheel, de problemen op het terrein en hun onderhoud. Het tweede luik gaat concreet in op de schade, het onderhoud en het herstel van de graftekens.

DEEL 1

begraafplaatsen

2 INFRASTRUCTUUR

1. MET ZEVENMIJLSLAARZEN DOOR DE GESCHIEDENIS

De gewoonte om doden te begraven bestaat al lang. De oudst gekende graven dateren uit de oudere steentijd (tot 10.000 v.C.). In de nieuwere steentijd ontstonden er vaste nederzettingen en daarmee ook de gewoonte om de doden collectief bij te zetten. In de Romeinse periode verzezen heuse dodensteden. Die necropolen lagen aan de rand van de stad maar waren gemakkelijk bereikbaar via de belangrijkste invalswegen. De stedelijke necropolen ten noordoosten en ten zuidwesten van Tongeren vormen hoogstwaarschijnlijk het grootste samenhangende Romeinse grafveldencomplex in Vlaanderen. Uit de Gallo-Romeinse tijd dateren ook tumuli, die in Vlaanderen stilaan zeldzaam worden. De meeste overblijfselen van vóór de middeleeuwen bevinden zich onder de grond en zijn voer voor archeologen.

De oudste, duidelijk herkenbare graftekens van individuele begraafing of dodenherdenking dateren uit de middeleeuwen. Toen was het – om religieuze en prestigieuze redenen – belangrijk om zo dicht mogelijk bij en het liefst in de kerk begraven te worden. Hoe dicht bij het altaar, hoe voorname en invloedrijker de overledene was voor de kerk of hoe meer hij voor die plaats betaald had. Uit deze periode dateren de grafstenen in de kerkvloeren, die zelden nog op hun

originele plek liggen. Begraven in de kerk ging vaak gepaard met geurhinder, wat de notabelen de bijnaam ‘rijke stinkerder’ opleverde. Maar naast de geurhinder dwongen ook het instortingsgevaar van de vloer en de kans op epidemieën tot een andere aanpak.

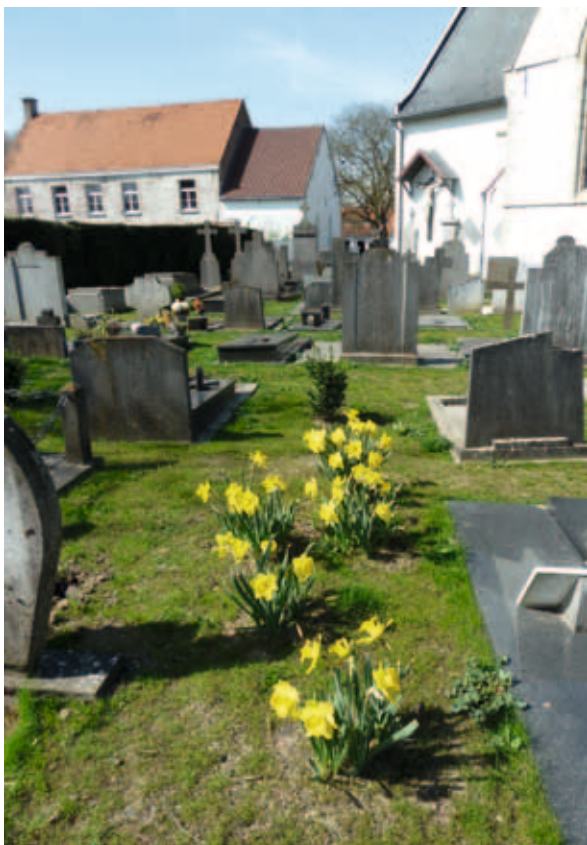
Eind 18de-begin 19de eeuw veranderde de begrafenisstraditie grondig. Bij edict van 26 juni 1784 verbood keizer Jozef II om de doden nog in de kerken te begraven. Meer zelfs: kerkhoven moesten uit de steden verdwijnen en nieuwe begraafplaatsen moesten buiten de stadsmuren aangelegd worden. Daarbij kwam dat alle burgers – ongeacht hun overtuiging – op een zelfde begraafplaats begraven moesten kunnen worden. Er was dus nood aan nieuwe structuren. Bepalend was de mogelijkheid om een perceel te verwerven met een eeuwigdurende concessie, waarop een grafteken opgericht kon worden. Katholieken en liberalen bonden een heuse strijd aan om het beheer van kerkhoven en begraafplaatsen en vooral om het toekennen van vergunningen tegen kostprijs. Dit conflict werd in 1864 officieel beslecht toen het hof van cassatie het beheer van de kerkhoven toewees aan de burgerlijke macht, maar sleepte feitelijk nog vele jaren aan. Liberalen begonnen als eersten met de aanleg van begraafplaatsen buiten de stad, pas later volgen de katholieken. Ondanks het edict van Jozef II werd er nog tot ver in de 19de eeuw in en rond de kerk begraven.

In 1971 werden de eeuwigdurende concessies vervangen door concessies van maximaal 50 jaar, eventueel te vernieuwen. Dit hield vaak een verbeurdverklaring in van zowel de oude, in onbruik geraakte kerkhoven als van de graftekens. Vaak zijn precies de kerkhoven rond de kerk beeldbepalend voor de gemeente en liggen ze aan de basis van een bescherming als stads- of dorpsgezicht. Wat gebeurt er als de concessies verlopen zijn en niet verlengd worden?

Volgens het decreet op de begraafplaatsen van 16 januari 2004 (zie *kadertekst p. 19*) moet het college van Burgemeester en Schepenen een inventaris opmaken van graven met historisch belang in eigendom van de gemeente. De gemeente moet de graven op deze lijst 50 jaar lang bewaren en onderhouden. Zo worden graven met een historische, artistieke, volkskundige of sociaal-culturele waarde en die niet beschermd zijn als monument, ook bewaard. Bij een inventarisatie wordt de begraafplaats het best in zijn geheel beschouwd en worden alle waardevolle graftekens in de lijst opgenomen, ook al zijn de concessies nog niet verlopen.

2. BEGRIPPEN: KERKHOF – BEGRAAFPLAATS – MILITAIRE BEGRAAFPLAATS

De eerste **kerkhoven** ontstonden in de middeleeuwen in en rond de kerk. Ze waren niet volgens een algemene structuur of opvatting aangelegd. Pas na het edict van keizer Jozef II is er sprake van **begraafplaatsen**, terreinen buiten de stadscentra ingericht als laatste rustplaats. De begraafplaatsen

Kerkhof Volkegem, Oudenaarde

Begraafplaats Schoonselhof, Antwerpen

uit het einde van de 18de eeuw hadden meestal een strenge geometrische structuur met hoofd- en dwarsassen waarrond de perken lagen. Pas vanaf de tweede helft van de 19de eeuw werden begraafplaatsen uitzonderlijk ook als landschapspark aangelegd. In recentere voorbeelden werden de twee extremen verzoend.

Hoewel 'kerkhof' en 'begraafplaats' door elkaar gebruikt worden, is 'begraafplaats' de algemene term voor de laatste rustplaats van de overledenen en duidt 'kerkhof' op het terrein rond de kerk.

Na de Eerste Wereldoorlog werden de gesneuvelde militairen bijgezet in **militaire begraafplaatsen**. Die lagen vaak op het slagveld en waren versmolten met het achterliggende landschap. Kenmerkend is hun strak symmetrisch aanlegpatroon: een bakstenen omheining, soms afgewerkt met natuursteen, een vlaggenmast, een gedenkkruis of monument en een houten schuilhuisje aan de ingang. De graftekens zelf zijn monotoon en bevatten een eenvoudige verwijzing naar het slachtoffer. Meestal vervingen ze pas enkele jaren na de oorlog

Militaire begraafplaats Charles de Potyze, Ieper

de houten kruisjes. Op sommige burgerlijke begraafplaatsen liggen militaire graven gegroepeerd of zijn er ereperken opgericht.

■ ■ 3. KENMERKEN VAN EEN BEGRAAFPLAATS

3.1. BODEMGESTELDHEID

De grond is bepalend voor het ontbindingsproces. Als die voldoende zuurstof en water doorlaat, zal een menselijk lichaam na 10 tot 15 jaar volledig ontbonden zijn en blijven er alleen beenderresten over. Volgens de wetgeving moet de grond een zo groot mogelijk luchthoudend poriëvolume bevatten om voldoende diffusie van gas te verzekeren. Hij bestaat daarom bij voorkeur uit grof zand of zavel. De hoogste grondwaterstand moet minstens 30 cm onder de graven liggen. Historische begraafplaatsen en kerkhoven voldoen vaak niet aan deze voorwaarden.

De bodemtextuur is een belangrijke parameter voor het risico op erosie, zeker bij hellende terreinen. De bodem is gevoeliger voor erosie naarmate het gehalte aan leem en fijn zand toeneemt en het gehalte aan klei afneemt.

3.2. INDELING

Begraafplaatsen worden aangelegd volgens plan, met een welbepaalde belevingswaarde voor ogen. De huidige begraafplaatsen kunnen diverse zones omvatten: plaatsen waar begraven wordt in volle grond, een zone met grafkelders, een strooiweide, een columbarium, een ereperk voor oud-

strijders, urnenvelden, -kelders of -tuinen ... Meestal is er ook een ossuarium, knekelput of knekelhuis. Daarin komen de grafresten terecht als het graf geruimd wordt, meestal na de grafduur van tien jaar of nadat de concessie verlopen is.

De verschillende zones zijn van elkaar gescheiden door toegangswegen, paden en assen.

3.3. NATUUR EN INFRASTRUCTUUR

Het karakter van een begraafplaats hangt af van de geografische ligging, de planaanleg, de graftekens, de groenvoorziening, de exploitatie ..., een delicaat evenwicht tussen bouwkundig erfgoed en natuur. Heel wat bomen en planten zijn historisch waardevol en hebben een achterliggende symboliek. Zomerlinde staat voor verbondenheid en bescherming, buxus symboliseert onsterfelijkheid, liefde, vruchtbaarheid en dood, en klimop verwijst naar het eeuwige leven, volharding, vriendschap, genezende en trouw.

Begraafplaatsen vormen vaak een groene long in stedelijke omgevingen en een bijzondere biotoop met waardevolle en zeldzame planten en dieren. Vogels nestelen in de heggen en struiken. Vleermuizen zoeken grafkelders en grafkapellen op die jaren onaangeroerd gebleven zijn. De vaak bijzondere bloemen en planten maken begraafplaatsen geschikt voor bijen. De meeste dieren zijn onschadelijk en bezorgen weinig overlast.

Biodiversiteit

Biodiversiteit is een samentrekking van biologische diversiteit, een verscheidenheid van levensvormen. Die diversiteit van fauna (dieren) en flora (planten) kan erg uiteenlopen volgens de situatie of de plaats. Op een kerkhof leven heel wat dieren en planten, zelfs enkele zeldzame soorten. Dat hangt samen met de specifieke biologische kenmerken: rotsachtige omstandigheden door het gebruik van verschillende soorten natuursteen, de specifieke plantenkeuze maar ook spontane plantengroei. Het is waardevol om die biodiversiteit in kaart te brengen en te bewaken. Een goede hulp daarbij is een biodiversiteitsplan, eventueel opgemaakt in samenwerking met lokale milieuraden of natuurverenigingen.

Uit een studie over de centrale begraafplaats Assebroek in Brugge, blijkt dat er 37 verschillende mossen en 87 verschillende korstmossen aanwezig zijn. Dit is een hoog aantal naar Vlaamse normen.

Naast fauna en flora spelen ook de uitgestippelde structuren – of juist het gebrek daaraan – een belangrijke rol. Begraafplaatsen bestaan meestal uit een aaneenschakeling van paden, trappen of andere verharde wegen. Al

deze ‘kerkhofwegels’ dragen bij aan de natuurwaarde, zijn van cultuurhistorisch belang en bieden de zwakke weggebruiker een veilig alternatief.

Op grotere begraafplaatsen lopen die wegen vaak over in het achterliggende landschap. Verschillende paden geven uit op kerken in de onmiddellijke omgeving of lopen naar een centraal punt zoals een calvarie of een gedenkmonument. Oudere kerkhoven vertonen vaak een wirwar van paden doordat er eeuwenlang ongestructureerd begraven werd. Ook hier zijn de landschaps- en architectuurhistorische waarden zeer belangrijk.

3.4. OMHEINING

Omheiningen zijn zeer typerend voor begraafplaatsen: ze markeren de scheiding tussen privé en openbaar goed of vormen een buffer tussen niveaus. Ze bestaan uit heggen, metalen hekken, of gewoon uit een metalen gaas. Ze werden eind 18de eeuw door Jozef II opgelegd om dieren (honden, varkens ...) weg te houden van de stoffelijke resten. De kerkhofmuren rond historische kerkhoven dateren doorgaans uit de late 17de of begin 18de eeuw. Ze werden – vaak in kegelvorm – opgemetseld met een kalkmortel, waardoor ze een ankerplaats vormen voor kleine dieren en zeldzame planten.

3.5. ANDERE ELEMENTEN

Begraafplaatsen hebben nog andere sterk beeldbepalende elementen zoals rustbanken, calvaries, Mariagrotjes, een kruisweg, een ommegang, wachthuisjes, vlaggenmasten (op militaire begraafplaatsen) ...

OORZAKEN EN VORMEN 3

VAN SCHADE

1. MECHANISCHE SCHADE

Bodemerosie

Net als alle buitenelementen hebben begraafplaatsen en hun erfgoed te lijden onder een langzame mechanische verwerking door weer en wind. In principe ondervindt een buitenterrein hier weinig last van, tenzij er bijkomende factoren meespelen. Zo vormt bodemerosie een belangrijke bedreiging op begraafplaatsen met een hellend terrein.

Erosie door water komt voornamelijk in heuvelachtige gebieden voor. Regendruppels en afstromend water maken bodemdeeltjes los en zetten die af, laagsgewijs over de hele oppervlakte of meer geconcentreerd in geulen. Dit proces wordt versterkt bij gebrek aan een degelijke drainage of afwateringssysteem, en bij gebrek aan beplanting door overmatig gebruik van herbiciden. De schade is merkbaar in onderspoelde of overspoelde graf-

zerken met stabiliteitsproblemen als gevolg, een veranderde gronddruk op omheinings- of keermuren waardoor de kwaliteit van het metselwerk aangetast wordt, dichtgeslibde rioleringsystemen ... Ook paden worden herhaaldelijk onder- of overspoeld waardoor delen loskomen. Bij klinkerpaden komt het voegwerk los. Graspaden zijn soms niet of onvoldoende versterkt waardoor er schade aan en putten in het grasoppervlak ontstaan bij een te hoge belasting.

LEADERproject 'Volkegem vernieuwt, Kerselare verbindt'

Een directe aanleiding voor deze onderhoudsbrochure was de slechte toestand van enkele kerkhoven in de Vlaamse Ardennen, waaronder Volkegem bij Oudenaarde. Het kerkhof rond de kerk van Volkegem had ernstig te lijden onder bodemerosie. Die bedreigde niet alleen de kerk en het omliggende terrein, maar ook de graftekens. Tijdens een inspectie stelde Monumentenwacht een algemene erosie en geulerosie vast, waarbij grote delen van het terrein wegspoelden, ook rond en onder funderingen, met stabiliteitsproblemen tot gevolg. Het blootliggende funderingsmetselwerk vertoonde vorstschade, graftekens en voetpaden werden onderspoeld. Het hellende terrein, het verdelgen van bodembegroei-

ingen, gebrek aan plantengroei en een gebrekkige afwatering spelen hierbij een grote rol. De leem- en zandbodems in de Vlaamse Ardennen zijn bekend om hun erosiegevoeligheid.

Naast de langzame schade door verweering komen op begraafplaatsen ook lichte grondverzakkingen voor, een gevolg van bodemerosie, maar ook van een slechte ondergrond of van typische activiteiten zoals het inklinken van kisten, het roeren van de grond door werken... Die hebben vooral een impact op de graftekens en worden verder in deze brochure behandeld.

2. VUIL EN CHEMISCHE SCHADE

2.1. VUIL

Begraafplaatsen hebben af te rekenen met een zeer typische vervuiling: verwelkte planten en bloemen, of zwerfvuil door 'hangjongeren' wanneer er weinig sociale controle is. De meeste begraafplaatsen hebben gelukkig wel vuilnisbakken en groencontainers om dat vuil snel te verwijderen en verwaarlozing te voorkomen.

2.2. CHEMISCHE SCHADE

Een belangrijke vorm van chemische schade is het gebruik van herbiciden. Ze nemen het onkruid weg, maar ook de beplanting. Bovendien wordt de typerende biodiversiteit van de begraafplaats sterk aangetast. Door het jarenlange gebruik van herbiciden is de ondergrond 'dood' waardoor nauwelijks of geen plantengroei mogelijk is als de bodem niet gesaneerd wordt.

3. WATERSCHADE

Waterschade kan leiden tot bodemerosie, maar ook de grondsoort is van belang voor de vochtthuishouding op de begraafplaats. Als het water niet snel genoeg in de bodem kan dringen of als waterafvoersystemen verstopt geraken, blijft het terrein nat, wat de begroeiing, de paden, de graftekens en het andere onroerend erfgoed kan aantasten.

Ook hof- en keermuren zijn gevoelig voor de waterhuishouding op het terrein. Vooral keermuren zijn vatbaar voor zowel optrekkend grondvocht als een zijdelingse vochtbelasting vanuit een hoger gelegen terrein. De vochten vorstschade worden zichtbaar in loskomend voegwerk en verzande bakstenen. Als het voegwerk hersteld wordt met een onaangepaste voegmortel (onvoldoende dampdoorlatend, bijvoorbeeld door te veel cement) wordt de vochtthuishouding verstoord en zal vocht- en vorstschade sneller optreden.

Bij keermuren verstoppingen de waterafvoergeulen zeer gemakkelijk. Het water hoopt zich dan op achter de muren, waardoor de grond- en vocht-druk er toeneemt. Ook bodemerosie en grondverstoring kunnen de grond-druk beïnvloeden en de stabiliteit van het metselwerk in het gedrang brengen. Keermuren herstellen met een waterkering kan een kuipeffect creëren: het water loopt moeilijk weg of dringt in de grond en de begraafplaats zelf blijft lang nat. Het ijzeren hekwerk is dikwijls roestig en voornamelijk bij de ingemetselde delen ter hoogte van

sokkels kunnen door corrosie-expansie barsten optreden.

Dekstenen moeten voorkomen dat regenwater boven aan de muren kan

binnendringen. Maar als ze losliggen of gebarsten zijn, of als het voegwerk sterk verweerd is, kunnen ze hun functie niet naar behoren vervullen.

Een beschadigde deksteen geeft extra waterinsijpeling.

■ ■ 4. BIOLOGISCHE SCHADE

Fauna

Muizen, konijnen, mollen, dassen, vossen ... kunnen de grondstabiliteit verstoren door de holen die ze graven. Een te grote populatie kan schade veroorzaken aan het landschap en de graftekens. Duiven durven zich te nestelen in verwaarloosde grafmonumenten, en ook hun overbevolking brengt vervuiling teweeg met mest die corrosief inwerkt op de meeste materialen.

Vleermuizen, egels of kerkuilen bezorgen echter weinig overlast. Vleermuizen zoeken een rustplaats in kleine grafkapellen of grafkelders. Alleen overmatig veel vleermuizenurine kan corrosief werken op gepolijst natuursteen.

Vleermuizen, dassen en uilen zijn beschermde diersoorten en mogen dus niet gejaagd of verjaagd worden. Ook vossenburchten genieten bescherming. Vossen zelf vallen onder de

jachtwetgeving, zodat er alleen in het jachtseizoen op gejaagd mag worden. In de natuur helpen zij bij de natuurlijke regulatie van de populaties kleinere knaagdieren, konijnachtigen, vogels ...

Flora

Bij de aanleg van een begraafplaats worden bomen en planten geplant die vaak een symbolische betekenis hebben. Ook kan er boom- en plantengroei ontstaan door toevallige zaailingen. Niet altijd wordt er bij het ontwerp of het onderhoud rekening gehouden met het groeiproces van die groenvoorzieningen. Zo kan het wortelstelsel van bomen en struiken de omliggende graftekens, paden en hofmuren beschadigen. Soms gaan grotere graftekens daardoor scheef staan of treden er nog ergere stabiliteitsproblemen op. Zwiepande takken die niet regelmatig gesnoeid worden,

kunnen graftekens beschadigen en stukken doen afbreken. Ook vallende takken of omgewaaide bomen kunnen het erfgoed erg toetakelen.

Als klimplanten zich hechten en wortelen in open voegjes, kan dat het monument beschadigen en leiden tot stabiliteitsproblemen. Sommige klimopsoorten en Japanse duizendknoop kunnen snel een deel van de begraafplaats overwoekeren. Ze zijn niet altijd fysiek schadelijk voor de graftekens, maar beperken de leesbaarheid van de opschriften, verbergen details of volledige graven, verdringen andere planten en beschadigen bomen en heggen. Clematissen zijn minder schadelijk.

Mossen en algen verkiezen beschaduwde delen van grafstenen, vooral onder bomen en struiken. Ze geven soms lichte zuren af waardoor het bindmiddel (kalk) van het natuursteen oplost en het oppervlak ruwer wordt. Dikwijls is een mosbegroeiing echter sfeerbepalend en vormt zij een soort

van symbiose met het grafmonument. Sommige korstmossen zijn wettelijk beschermd en mogen zelfs niet verwijderd worden.

Verkeerd onderhoud, zoals een foute snoeimethode of snoeien op een ongeschikt moment, kunnen heggen, struiken en bomen beschadigen en visueel aantasten.

Onkruid is vooral visueel storend en geeft een onverzorgde indruk. Alleen wanneer onkruid en zaailingen van bomen zich ontwikkelen in de voegen, barsten, kieren en spleten van de grafconstructies, zijn ze om technische redenen niet wenselijk. Door de wortelwerking kunnen elementen loskomen of opgedrukt worden. Zeker houtachtige gewassen kunnen de constructie op termijn destabiliseren. Planten hebben vocht nodig om te overleven. Plantengroei in en op constructies wijst dan ook op een verhoogd vochtgehalte, moeilijke droogomstandigheden en mogelijke plaatsen waar water blijft staan. Ook de grindpaden die vaak aangelegd werden ter vervanging van de originele, onderhoudsgevoelige graspaden, zijn gevoelig voor onkruid.

5. SCHADE DOOR VANDALISME EN DIEFSTAL

Vandalisme en diefstal komen steeds meer voor op begraafplaatsen. Grafmonumenten worden vernield, zitbanken in brand gestoken, vuilnisbakken omgegooid, beeldjes en ornamenten van koper of brons worden gestolen ... Steeds meer graffiti ontsieren muren, banken, vuilnisbakken en

andere infrastructuurelementen, hoewel de graftekens daarvan gespaard lijken. Vandalisme gebeurt meestal 's avonds laat of 's nachts wanneer er geen sociale controle is.

Naast de materiële schade veroorzaakt dit alles vooral veel emotioneel leed voor de nabestaanden.

Bordje met akte van verwaarlozing bij graftekens

6. VERWAARLOZING

Een begraafplaats kan te maken krijgen met verschillende soorten van verwaarlozing. Verkeerd onderhoud kan hun beleving sterk aantasten. Zo kiezen nogal wat gemeentebesturen bij de heraanleg van begraafplaatsen voor gravel, beton of asfalt omdat die minder onderhoud vragen. Vaak wordt hiermee echter een troosteloze sfeer gecreëerd en wordt het oorspronkelijke ontwerp dat rust en vrede nastreeft, tenietgedaan.

Bij het verwijderen en opruimen van grafpercelen kan een schat aan informatie verloren gaan, zeker als de grafmonumenten onvoldoende gedocumenteerd zijn. Het wegnemen van één perceel in een rij kan het uitzicht

en de beleving verstoren, ook als dat grafteken zelf niet bijzonder waardevol was. Gedenktekens vertellen immers niet alleen iets over de mensen die in die gemeenschap geleefd hebben, ze zijn ook interessant voor de sociologische en de kunsthistorische geschiedenis van die gemeenschap en hebben zelfs een geologisch-wetenschappelijke betekenis.

Vroeger waren kerkhoven meer verweven in de sociale structuur van een gemeente en waren ze naast een plaats om de doden te herdenken ook een 'rust'plaats voor de levenden met ruimte voor ontmoeting en bezinning. Door een verminderde aandacht en verloedering, verliezen de begraafplaatsen hun aantrekkingskracht en worden ze voornamelijk alleen nog in de aanloop naar Allerheiligen bezocht.

Vaak zijn ook de oud-strijdersperken op de burgerlijke begraafplaatsen verwaarloosd, terwijl de militaire begraafplaatsen over het algemeen goed onderhouden worden.

Sommige delen van een begraafplaats, zoals calvaries of ommegangen, lijden onder achterstallig onderhoud en zien er erg verwaarloosd uit. Houten onderdelen zijn ingerot of dringend toe aan een laagje verf, en bepaalde ornamentjes zijn beschadigd of verdwenen. Banken zijn instabiel of op verkeerde plaatsen opgesteld. Ook graftekens, zelfs monumentale, zijn dikwijls verwaarloosd. Hun onderhoud valt toe aan de concessiehouder en valt buiten het algemene onderhoud van de begraafplaats. Het effect is er

4 ONDERHOUD

DOOR DE BEHEERDER

■ ■ ■ ■ ■ niet minder dramatisch om.

1. INVENTARIS EN BEHEERSPLAN

Het onderhoud en het beheer van begraafplaatsen die nog in gebruik zijn, verschilt grondig van dat van historische begraafplaatsen. Elke begraafplaats heeft zijn typische geschiedenis, kenmerken en gewoonten. Dat eigen karakter moet steeds de leidraad vormen voor ingrijpende werken en voor de belevingswaarde voor bezoekers en nabestaanden.

In het ideale geval wordt de uitgangssituatie vastgelegd in een **inventaris** met een luik over de begraafplaats zelf en een luik over de graftekens. De *begraafplaats* wordt benoemd en getypeerd, met adresgegevens, het gebruik, de bescherming, de hoofdkenmerken, informatie over bewaring en onderhoud, groenaanleg, drainage... Dit alles wordt aangevuld met foto's en een overzichtsplan, waarop tegelijk de afzonderlijke graven gelokaliseerd kunnen worden. De *graftekeninventaris* bevat minstens enkele foto's, de naam van de overledene en een situering op het plan. Grafschriften, de opbouw, de materialen, de stijl en de typologie van het grafteken en zijn decoratie, de bewaringstoestand, eventuele problemen, de vegetatie, de symboliek en gegevens over de overledene kunnen daaraan toegevoegd worden.

Een dergelijke inventaris is een nulmeting: latere inspecties kunnen

steeds met deze basisgegevens vergeleken worden. De gegevens kunnen ook van pas komen bij latere werken. Zo kan een nieuw afwateringssysteem aangelegd worden op de plaats van de oude infrastructuur, en wordt onontgonnen terrein niet nodeloos archeologisch verstoord.

Wanneer de gegevens in een databank opgeslagen worden, zijn ze nadien gemakkelijker raadpleegbaar en kunnen ze eventueel opengesteld worden voor het grotere publiek. Betrek de omwonenden zoveel mogelijk bij het opmaken van de inventaris. Kerken en hun kerkhof zijn bij uitstek monumenten waarin de ziel van de dorpsgemeenschap (van geboorte tot dood) geborgen is. Het vergroot de betrokkenheid en het maakt de kerk en het kerkhof tot een gekoesterde en te koesteren verantwoordelijkheid van de lokale gemeenschap.

Epitaaf vzw maakte in samenwerking met VCM (nu FORUM VOOR ERFGOEDVERENIGINGEN) basisinventarisatiefiches op die als leidraad kunnen dienen. Erfgoedcel TERF digitaliseerde de fiches in een databank. Meer informatie op:

www.epitaaf.org

www.forumerfgoedverenigingen.be

www.versteendegetuigenissen.be

De inventaris vormt ook een uitstekende basis voor een **beheersplan**. Dat houdt rekening met alle compo-

nenten: de historische aanleg, het beeldvormende aspect van de graftekens, de groenvoorziening en hun eventuele symboliek, de biodiversiteit, de toegangen, het padenstelsel en de relatie met de omgeving. Ook knelpunten of foute keuzes worden daar het best in vermeld.

Het draaiboek moet vooral een praktisch en bruikbaar instrument zijn

voor een efficiënt en vlot onderhoud. Kleinere en/of grotere herstelwerken en dagelijkse tips mogen niet ontbreken, evenmin als een tijdsindicatie en een termijn voor de werken. Bepaalde werken zijn immers niet aangewezen bij vorst, bij regen of bij te felle zonneschijn. Voorts spelen seizoenen of de broed- en bloeiperiode van dieren en planten op het terrein een bepaalde rol.

Decreet op begraafplaatsen

16/1/2004

Op 16 januari 2004 vaardigde de Vlaamse gemeenschap een 'decreet op de begraafplaatsen en de lijkbezorging' uit. Dat verplicht steden en gemeenten om een lijst op te maken van graven van lokaal historisch belang die als klein onroerend erfgoed beschouwd kunnen worden. Het betreft alleen de graven die uit concessie zijn en dus onder de bevoegdheid van de gemeentelijke overheid vallen. Door een grafmonument op deze lijst te plaatsen, stelt de gemeente zich voor minstens 50 jaar verantwoordelijk voor de fei-

telijke bescherming ervan.

Op 14 mei 2004 volgde het besluit van de Vlaamse regering over de organisatie, de inrichting en het beheer van begraafplaatsen en crematoria. Dit besluit vermeldt dat een 'grafteken van lokaal historisch belang' steeds een historische, artistieke, volkskundige of sociaal-culturele waarde moet hebben, of een combinatie ervan. Het somt de voorwaarden op en geeft de nodige informatie om graven op de lijst op te nemen. De lijst van graven met lokaal historisch belang moet overhandigd worden aan de bevoegde minister.

Deze en bijbehorende wetteksten zijn terug te vinden op:

<http://binnenland.vlaanderen.be/>

■ ■ begraafplaatsen-en-lijkbezorging

2. SCHADE VOORKOMEN? REGELMATIG ONDERHOUD EN KLEINE WERKEN

2.1. MECHANISCHE SCHADE

Bodemerosie

Bodemerosie wordt voorkomen of beperkt als het terrein voorzien is van een goed afwateringssysteem. Dat kan bovengronds of ondergronds,

afhankelijk van het terrein, de bodemgesteldheid en de mogelijke aansluitingen op openbare rioleringen ... Bij zware ingrepen in de bodem, bijvoorbeeld voor een diep omvattend drainagesysteem, is het aan te raden om vooraf contact op te nemen met de bevoegde archeologische instantie. Graafwerken kunnen het bodemarchief verstoren en vernielen en kun-

nen een schat aan informatie verloren doen gaan. Tracht altijd om de bestaande afwateringssystemen functioneel te houden of te maken. Moet het toch vernieuwd worden, leg dat dan zoveel mogelijk aan op de oude afwateringstracés.

Naast een goede afwatering kunnen ook planten en grassen helpen om erosie tegen te gaan. Ze houden de grond samen en beschermen hem tegen wind- en watererosie. Goed gekozen planten en eventueel enkele lineaire structuren op strategische plaatsen zijn bijzonder efficiënt.

LEADERproject 'Volkegem vernieuwt, Kerselare verbindt'

De kunst bestaat erin om in te grijpen op de factoren die de bodemerosie versterken en zo de schade te beperken. Aan de bodemgesteldheid en de neerslag valt weinig te veranderen, maar de topografie – hellingsgraad en hellingslengte – kan wel in beperkte mate aangepast worden. De regenwaterafvoer en de bodembedekking die de impact van regendruppels vermindert en de waterinfiltratie bevordert, zijn beïnvloedbaar met vrij beperkte middelen en met een grote kans op verbetering.

De Sint-Martinuskerk en het kerkhof maken deel uit van een beschermd dorpsgezicht. De doodgesproeide teelaarde werd verwijderd en er werd een aangepast afwateringssysteem aangebracht. De bodemerosie werd bestreden door traag groeiende grassen in te zaaien tussen de paden en de graven, door bestaande hagen en planten te behouden en aan te vullen, en door nieuwe beplanting te voorzien. De paden werden heraangelegd met een waterdoorlatende verharding op worteldoek.

Voor

Na

2.2. VUIL EN CHEMISCHE SCHADE

Vervuiling en verwaarlozing

Goed onderhoud is essentieel om de begraafplaats proper te houden, maar ook om verwaarlozing en vandalisme tegen te gaan. Vervuiling trekt vervuiling aan ... Voorzie vuilnisbakken verspreid over het hele terrein en groencontainers aan in- en uitgangen voor plantenafval of verwelkte kransen. Maak die regelmatig leeg. Vermijd ondergrondse containers die het bodemarchief kunnen verstoren.

Herbiciden

Beprek het gebruik van herbiciden om onkruid te bestrijden. Wanneer de grond 'dood' is door het herhaaldelijk gebruik van herbiciden, kan het nodig zijn hem te saneren, bijvoorbeeld door een laag van 20 cm af te graven en nieuwe teelaarde aan te brengen. Ga voorzichtig te werk en let op voor schade aan of instabiliteit van de graftekens.

Nieuwe wetgeving op pesticiden

Een nieuwe Vlaamse wetgeving verbiedt dat er vanaf 2015 nog gebruik gemaakt wordt van sproeimiddelen op openbare terreinen want 'zonder is gezonder'. Een andere aanpak dringt zich dan ook op: een weloverwogen denkproces om een evenwicht te vinden tussen de grafmonumenten en groenvoorzieningen op de begraafplaats enerzijds, en het bevorderen van de biodiversiteit anderzijds.

2.3. WATERSCHADE

Waterschade is te voorkomen door een vlotte waterafvoer, eventueel via drainage, maar ook door goed onderhouden keermuren. 'Waterkerings'-muren mogen ze niet worden, want dan wordt het terrein te drassig. Herstel metsel- en voegwerk met de juiste materialen en technieken: stenen en mortels die de technische kenmerken en het uitzicht van de oorspronkelijke materialen zo goed mogelijk benaderen. Voegmortels zijn in principe 'opofferingsmaterialen': zachter dan de metselstenen zodat ze problemen in het metselwerk kunnen opvangen. Na vorstschade is het gemakkelijker om voegwerk te vervangen dan baksteen of natuursteen. Gebruik vooral bij oudere muren een mortel op basis van kalk. Cementmortels zijn vaak te hard in vergelijking met bakstenen. Onderzoek de samenstelling en eigenschappen van de bestaande leg- en voegmortel.

2.4. BIOLOGISCHE SCHADE

Begraafplaatsen zijn bekend om hun biodiversiteit. Planten en dieren maken deel uit van hun karakter en zijn niet per definitie nadelig. Grijp alleen in als er schade optreedt of dreigt aan het terrein of aan graftekens en monumenten. Houd er rekening mee dat sommige mossen en korstmossen, evenals muurplantjes beschermd zijn en dus niet verwijderd mogen worden. Ook dieren zoals vleermuizen, uilen, dassen en vossen genieten in min of meerdere mate een wettelijke bescherming. Om de kwalijke gevolgen van planten en dieren goed te kunnen beoorde-

len, zijn een inventaris, regelmatige monitoring en kennis van planten en dieren noodzakelijk. Een nuttig werk-instrument daarbij is een beheersplan voor het terrein met inbegrip van de schadelijke planten en dieren en aandachtspunten voor bescherming, bloeiperiodes, de erfgoedwaarde van planten en bouwkundige elementen ...

Houd de beplanting binnen de perken. Vooral woekerplanten zoals sommige klimopsoorten of Japanse duizendknoop moeten regelmatig gesnoeid of ingeperkt worden. Tracht dorre of gesnoeide takken voorzichtig te verwijderen om schade aan de graftekens te voorkomen. Probeer ook schade door vallende bomen of takken te vermijden. Een regelmatige controle door boomdeskundigen en een snoeiplan kunnen hierbij helpen.

Houd bij courante onderhoudswerken aan de groenvoorzieningen steeds

rekening met hun erfgoedwaarde. Behandel oude bomen en originele aanplantingen met respect. Draag ook zorg voor de bouwkundige erfgoedelementen, zoals graftekens, maar ook omheiningen of zitbanken en licht de uitvoerende instanties in over hun waarde. Het gebeurt wel eens meer dat een belangrijk grafteken beschadigd wordt tijdens een snoeibeurt van monumentale bomen, of dat eeuwenoude beplanting verwijderd wordt voor het behoud van een grafmonument. Plan de werken op het terrein in functie van broed-, rust- en bloeiperiodes, zeker van beschermde dieren en planten.

Op bestaande terreinen moet onkruid systematisch, manueel verwijderd worden. Bij heraanleg kan geopteerd worden voor worteldoeken onder grind of dolomietpaden, of voor groene paden en een beplanting waarin onkruid minder opvalt. Regelmatig wordt om budgettaire redenen (minder onderhoudskosten) gekozen voor een heraanleg met gravel, steenslag of asfalt. Dit creëert echter vaak een troosteloze sfeer en een negatieve belevingswaarde. Bovendien is dat niet altijd een garantie dat het onkruid wegblijft. Ook herstellingen tussen graven met asfalt zijn storend.

2.5. SCHADE DOOR VANDALISME EN DIEFSTAL

Diefstal en vandalisme zijn moeilijk te voorkomen, maar met een aangepast veiligheidsbeleid kan de schade beperkt worden. Sluit het kerkhof's nachts af of voorzie voetgangers-toegangen uitsluitend op plaatsen

waar er enige sociale controle is. Voldoende verlichting is aangewezen. Bij heraanleg kunnen wegstophoekjes vermeden worden, zonder afbreuk te doen aan de verschillende zones op de begraafplaats met hun belevingswaarde. Regelmatige controle door de politie en camera's kunnen afschrikken, maar zijn niet erg geliefd bij bezoekers.

Elke vorm van diefstal of vandalisme wordt het best gemeld aan de overheidsdiensten. Herstel vandalisme en verwijder graffiti zo snel mogelijk om verdere vernieling en vervuiling terug te dringen.

2.6. VERLIES VAN INFORMATIE EN BELEVINGSWAARDE

Bestaande graven en graftekens moeten vaak verwijderd worden bij gebrek aan plaats. Elke keer gaat daarbij informatie verloren, niet alleen over de overledene maar ook over de geschiedenis van het dorp en de menselijke verhoudingen binnen de

gemeenschap. Indien het opruimen onvermijdelijk is, documenteer dan het grafteken met foto's, naam en gegevens van de persoon die er begraven ligt en eventuele grafinscripties.

Verlies van informatie kan globaal ondervangen worden met een gedetailleerde inventaris van de hele begraafplaats en alle graftekens.

3. OVERZICHTSTABEL ONDERHOUD EN BEHEER OP BEGRAAFPLAATSEN

Bijgevoegde tabel geeft een overzicht van courante onderhoudswerken op begraafplaatsen en tips voor herstellingen of werken die het onderhoud kunnen verbeteren of vergemakkelijken. De bedoeling is steeds dat de onderhoudswerken de begraafplaats en de belevingswaarde bevorderen en het historisch karakter versterken. Betrek bij uitgebreide werken of verregaande wijzigingen steeds de betrokken partijen: bezoekers, nabestaanden, heemkundige kringen, omwonenden ...

OVERZICHTSTABEL ONDERHOUD EN BEHEER OP BEGRAAFPLAATSEN

	Onderhoud	Aandachtspunten
Waterschade aan het terrein		
Bodemerosie	<ul style="list-style-type: none"> – drainagesystemen functioneel houden, afvoeropeningen vrijmaken – verwijder planten niet onnodig, gebruik geen herbiciden 	 <ul style="list-style-type: none"> – beplanting houdt de grond samen en werkt bodemerosie tegen
Te vochtig terrein	<ul style="list-style-type: none"> – drainagesystemen functioneel houden, afvoeropeningen vrijmaken 	
Fauna en flora		
Gras	<ul style="list-style-type: none"> – regelmatig maaien 	<ul style="list-style-type: none"> – opgepast met trimmers voor schade aan grafstenen, blijf op voldoende afstand vooral bij zachtere steensoorten
Heggen	<ul style="list-style-type: none"> – regelmatig snoeien 	<ul style="list-style-type: none"> – opletten voor bloeiperiodes haag en broedperiodes vogels
Klimplanten	<ul style="list-style-type: none"> – regelmatig insnoeien, zeker in de omgeving van grafmonumenten 	<ul style="list-style-type: none"> – voorzichtig en handmatig verwijderen, zeker in de buurt van fragiele graftekens
Bomen en struiken	<ul style="list-style-type: none"> – een boomverzorgingsplan opstellen met o.a. snoeiplan, controle op dood hout, aantastingen en ziektes 	<ul style="list-style-type: none"> – let op dat vallende takken (bij het snoeien) de onderliggende graftekens niet beschadigen
Mos en algen		<ul style="list-style-type: none"> – sfeerbepalend bij oudere begraafplaatsen, meerdere mossorten zijn beschermd en kunnen niet zomaar verwijderd worden

Kleine werken	Tips
<ul style="list-style-type: none"> - drainage herstellen en plaatselijk vernieuwen - bodem herstellen, lineaire landschapselementen aanplanten en/of gras inzaaien 	<ul style="list-style-type: none"> - als de systemen niet meer voldoen, nieuwe aanbrengen op bestaande tracés - bij ingrijpende werken advies vragen bij de betrokken archeologische dienst
<ul style="list-style-type: none"> - zo nodig afwateringssysteem aanbrengen of aanpassen - het vochtgehalte regelen met een aangepaste beplanting 	<ul style="list-style-type: none"> - ga na of er geen werken werden uitgevoerd die het water op het terrein houden, zoals een waterkering - als de systemen niet meer voldoen, nieuwe aanbrengen op bestaande tracés
<ul style="list-style-type: none"> - kale plekken inzaaien met een gazonherstel mengsel (zelfde type huidig gazon) - van graspaden die veel belopen worden: de ondergrond verstevigen met een mengeling van lavasteentjes, zand en aarde 	<ul style="list-style-type: none"> - bij oude begraafplaatsen kan overwogen worden om een bloemengazonmengsel in te zaaien - traag groeiende grassoorten beperken het aantal maaibeurten
<ul style="list-style-type: none"> - dode struiken onmiddellijk vervangen 	<ul style="list-style-type: none"> - kleine heggen planten gaat bodemerosie of grondverzet tegen
<ul style="list-style-type: none"> - worteling inperken 	<ul style="list-style-type: none"> - grafmonumenten die niet meer hersteld kunnen worden, eventueel laten overgroeien met klimop
<ul style="list-style-type: none"> - bij ingrijpendere werken boomchirurg raadplegen, zoals voor het inperken van het wortelgestel 	<ul style="list-style-type: none"> - plant nieuwe bomen op voldoende afstand van grafmonumenten en omheiningen - houd rekening met het type boom en de wortelstructuur - houd rekening met het oorspronkelijke aanplantingsplan
<ul style="list-style-type: none"> - mos eventueel manueel of met stoom verwijderen op beelden, ornamenten en inscripties in zachte steensoorten (zoals kalkzandsteen) om de leesbaarheid te verbeteren 	<ul style="list-style-type: none"> - als er veel mossoorten op de begraafplaats voorkomen, is het aangeraden een onderzoek uit te voeren naar de soorten

	Onderhoud	Aandachtspunten
(On)kruid	<ul style="list-style-type: none"> – manueel verwijderen – gebruik geen herbiciden 	<ul style="list-style-type: none"> – houd rekening met de bescherming van muurplantjes en andere kruiden – de Vlaamse overheid besliste om alle herbiciden tegen 2015 te verbieden. Zonder is gezonder!
Konijnen, dassen, mollen en vossen Duiven	<ul style="list-style-type: none"> – voorkom dat konijnen grafmonumenten ondertunnelen – grafkapellen afsluiten voor duiven 	<ul style="list-style-type: none"> – houd rekening met de bescherming van dassen en hun burchten, de bescherming van vossenburchten en de jachtwetgeving op vossen – toegang openhouden voor vleermuizen en uilen
Insecten, bijen, vleermuizen, egels, kerkuilen ...	<ul style="list-style-type: none"> – verwijder uitwerpselen van onderhoudsgevoelige materialen 	<ul style="list-style-type: none"> – over het algemeen zijn deze dieren onschadelijk
Omheiningen en infrastructuur		
Hof- en keermuren	<ul style="list-style-type: none"> – waterafvoergeulen vrijhouden – metselwerk regelmatig nakijken op stabiliteitsproblemen en conditie voegwerk 	
Hekwerk	<ul style="list-style-type: none"> – ontroesten en behandelen tegen roest 	
Verhardingen in steenslag en asfalt		
Grindpaden	<ul style="list-style-type: none"> – onkruidvrij houden – grind regelmatig aanvullen – losse boordstenen vastzetten 	<ul style="list-style-type: none"> – gebruik geen herbiciden

Kleine werken	Tips
<ul style="list-style-type: none"> - bij overmatig gebruik van herbiciden kan een oppervlakkige grondsanering nodig zijn voordat het terrein opnieuw aangeplant wordt 	<ul style="list-style-type: none"> - laat een milieukundig bodemonderzoek uitvoeren na jarenlang overmatig gebruik
<ul style="list-style-type: none"> - grote populaties van één diersoort inperken indien schadelijk 	
	<ul style="list-style-type: none"> - stimuleer deze soorten door een biodiversiteitspan op te maken

- herstel het voegwerk met een aangepaste dampdoorlaatbare voegmortel met respect voor het historisch voegwerk
- losliggende dekstenen vastleggen

- ingemetselde roestige doken vervangen door roestvrij staal

- landschapsplan opmaken, steenslag en asfalt verwijderen en overschakelen op 'groene' of historische alternatieven om de belevingswaarde op te waarderen

- wortelwerend doek aanbrengen onder de grindpaden voorkomt onkruid

	Onderhoud	Aandachtspunten
Klinkerpaden	<ul style="list-style-type: none"> – onkruidvrij houden – regelmatig reinigen met water of onder lichte druk 	<ul style="list-style-type: none"> – gebruik geen herbiciden – gebruik geen bleekwater of andere bijtende producten – een te harde reiniging beschadigt vaak het voegwerk, herstel losgekomen voegwerk zo snel mogelijk
Graspaden	<ul style="list-style-type: none"> – gras maaien 	
Kerkwegels	<ul style="list-style-type: none"> – paden vrij houden, bermen onderhouden 	
Vandalisme, diefstal ...		
Diefstal	<ul style="list-style-type: none"> – geef elke vorm van vandalisme of diefstal onmiddellijk aan bij de politie – maak losse elementen vast 	
Vandalisme	<ul style="list-style-type: none"> – zorg dat de begraafplaats er netjes bij ligt 	
Graffiti	<ul style="list-style-type: none"> – verwijder graffiti zo snel mogelijk 	
Andere elementen		
Calvaries, ommegangen	<ul style="list-style-type: none"> – verf regelmatig de houten onderdelen met een aangepaste verfsoort 	
Banken	<ul style="list-style-type: none"> – verf banken regelmatig en zet ze goed vast 	
Afval	<ul style="list-style-type: none"> – maak vuilnisbakken regelmatig leeg 	
Watervoorziening	<ul style="list-style-type: none"> – plaats een spatplaat achter het kraantje, voorzie een degelijke afvoer 	

Kleine werken	Tips
<ul style="list-style-type: none"> – loskomend voegwerk opvoegen met een aangepaste mortel, boordstenen herplaatsen 	
<ul style="list-style-type: none"> – putten regelmatig aanvullen, kale grasplekken herinzaaien met aangepast mengsel – ondergrond versterken met een mengsel van zand, lavakorrels en aarde/gewapend gras 	<ul style="list-style-type: none"> – traag groeiende grassoorten beperken het aantal maaibeurten
<ul style="list-style-type: none"> – paden herstellen met aangepaste materialen 	<ul style="list-style-type: none"> – stille wegen bevorderen de mobiliteit
<ul style="list-style-type: none"> – maak de begraafplaats goed afsluitbaar, zeker voor verkeer, voorzie afsluitbare poorten 	<ul style="list-style-type: none"> – sluit elke avond de begraafplaats af
<ul style="list-style-type: none"> – zorg voor verlichting op vandalismegevoelige plaatsen, eventueel met behulp van bewegingsdetectoren 	<ul style="list-style-type: none"> – bevorder de sociale controle door de begraafplaats uitnodigender te maken (oase van rust, bankjes, groeninrichting, verlichting, doorgangspaden ...). Betrek de dorpsgemeenschap erbij
	<ul style="list-style-type: none"> – breng eventueel een beschermlaag tegen graffiti aan wanneer ze op dezelfde plaatsen weer opduiken, dat vergemakkelijkt het verwijderen, maar moet na een graffitiwrijving opnieuw aangebracht worden
<ul style="list-style-type: none"> – vervang ingerotte onderdelen en zet losse ornamentjes vast, scherm terracottapanelen af 	
<ul style="list-style-type: none"> – plaats voldoende zitbanken op strategische plaatsen 	<ul style="list-style-type: none"> – banken zijn aangewezen voor minder mobiele mensen, maar ook voor anderen die er even kunnen rusten en tot bezinning komen
<ul style="list-style-type: none"> – plaats vuilnisbakken voor gescheiden afval 	<ul style="list-style-type: none"> – maak composthopen in een verloren hoek, ver weg van de bezoekers
<ul style="list-style-type: none"> – plaats watergieters met een muntslot 	

4. REGELMATIGE MONITORING EN CONTROLE

Niet alleen onderhoudswerken zijn belangrijk, ook regelmatige controle en monitoring zijn bijzonder nuttig. Kleine mankementen en ongemakken worden het best genoteerd in een dossier en zo snel mogelijk opgevolgd. Maak op regelmatige basis (minstens één keer per jaar) een rondgang, leg een logboek aan van de uit te voeren werken, en pas het beheersplan wanneer nodig aan.

Enkele aandachtspunten:

- maak eerst een inventaris op met de onontbeerlijke foto's en tekeningen, tekst en uitleg;
- maak een beheersplan op in samenwerking met natuurverenigingen, heemkundige kringen, erfgoedraden, het agentschap Onroerend Erfgoed als het om beschermde begraafplaatsen of grafmonumenten gaat ...;
- zet een strategisch beleid uit voor het algemeen onderhoud aan gebouwen, grafmonumenten, groen ...;
- voer een meerjarenplan in met praktische maatregelen zoals de frequentie van de maaibeurten, het snoeien van bomen en struiken, onkruidverdelging ... Houd het document simpel, summier en duidelijk voor iedereen die het gebruikt;
- ken alle taken toe, waar nodig aan vakmensen;
- voer jaarlijks een kleine controle uit, noteer dat in een aanvullend logboek en houd om de vijf jaar een grondige inspectieronde die gepaard gaat met een herwerking/evaluatie van het beheersplan;
- opteer in het beheersplan voor conservering als dat het erfgoed kan behoeden voor verder verval.

EEN BEGRAAFPLAATS 5

HERWAARDEREN

Een begraafplaats kan een andere aanblik krijgen of jarenlange verwaarlozing kan ongedaan gemaakt worden door ze te herwaarderen of herin te richten. Daar komt heel wat vooronderzoek bij te pas. Sommige begraafplaatsen en kerkhoven zijn beschermd waardoor ze ook deel kunnen uitmaken van een dorpskernherwaarding.

Belangrijke aandachtspunten:

- historisch onderzoek naar de begraafplaats;
- grondige opmeting en terreingegevens;
- bestaande concessies uitzoeken;
- een lijst van waardevolle grafzerken opmaken;
- overlegmomenten creëren met alle

betrokken partijen: lokale/regionale overheden, omwonenden, lokale erfgoedverenigingen, natuurverenigingen, ontwerpteam, het agentschap Onroerend Erfgoed voor beschermde begraafplaatsen ...;

- de lokale bevolking betrekken bij het herwaarderingsproces;
- een volledige inventarisatie opmaken: grafstenen, groenvoorziening, paden ...;
- een biodiversiteitsplan opmaken;
- een draaiboek opmaken met land-schapsplannen met respect en aandacht voor het vooronderzoek, de inventaris, het originele concept, het natuurbehoud, de grafmonumenten, mogelijke bezinningsplaatsen ...

LEADERproject 'Volkegem vernieuwt, Kerselare verbindt'

Om de beleving van het kerkhof in Volkegem te versterken, werden aangepaste beplantingen aangebracht: bomen en heesters met een symbolische betekenis en stinsenbeplantingen die variatie brengen in de natuurlijke aanblik. Door het aanplanten van narcissen werd een extra bezinningsmo-

ment naast Allerheiligen gecreëerd. Het perk van de oud-strijders kreeg een bodembedekkende begroeiing waardoor het zich opnieuw duidelijk onderscheidt van de overige delen van het kerkhof en zo zijn waardigheid terugvindt. Er werden zitbanken geplaatst waar de bezoekers eventjes kunnen uitrusten, elkaar ontmoeten, maar ook tot bezinning komen.

Voor

Na

DEEL 2

graftekens

'Grafteken' is een neutralere benaming voor het meer gangbare 'grafmonument'. Een grafteken is een symbool dat op een grafperceel wordt opgericht om de dode te herdenken. Dit kan gaan van een eenvoudig houten kruis of een simpele grafzerk tot een monumentaal grafmonument. Graftekens bestaan doorgaans uit een onderbouw en een bovenbouw. De onderbouw of de fundering is het gedeelte onder de grond, de bovenbouw steekt boven het maaiveld uit en kan uiteenlopende vormen aannemen. Door de verschillende atmosferische omstandigheden van beide delen, staan ze aan andere gevaren bloot.

1. ONDERBOUW

Eenvoudige funderingen

Enkelvoudige, minder robuuste grafmonumenten rusten doorgaans op de volle grond en worden aan de zijden of op de hoeken gesteund door ingeheid paaltjes, een ondiepe fundering van metselwerk of een betonnen kader. Deze grafstenen en zerken worden meestal in hun geheel gedemonteerd en teruggeplaatst wanneer er een overledene bijgeplaatst wordt.

Een grafkruis en een stèle worden meestal rechtstreeks in de grond geplaatst, soms op een (gemetselde) sokkel.

Paalfunderingen of sokkels

Deze funderingstechniek werd meestal toegepast bij zware puntlasten (cype, zuilen ...) in het gedenkteken.

De dimensionering van de palen en de sokkels is afhankelijk van het grafteken en de bodemgesteldheid. Palen van hout of steen – al dan niet met een kop – werden ingeheid en doen dienst als fundering. Lig er onder het monument een kelder, dan bevat die doorgaans een gemetselde bakstenen kolom tussen de funderingspaal en het monument.

Sokkels zijn in principe gemetselde kolommen onder de grond, veelal voorzien van een voet.

Grafkelders

Grafkelders werden doorgaans uitgemetseld in baksteen, met een gemetseld steeggewelf of een natuurstenen plaat als afdekking. Meestal is aan de voorkant een opening met een afdichtplaat voorzien. Grotere kelders hebben soms ook een trap. De kisten werden op rekken geplaatst. De wanden waren meestal bepleisterd en soms beschilderd.

Tot het begin van de 20ste eeuw maakten de eigenaars zelf de grafkelders, die vrij robuust waren. Toen de vraag naar kelders steeg, werden ze doorgaans door de lokale overheid gebouwd. Tussen die twee uitvoeringen zijn soms kwaliteitsverschillen merkbaar. De bovenbouw werd wel nog geplaatst door de nabestaanden.

2. BOVENBOUW EN TYPOLOGIE

De bovenbouw van graftekens kan verschillende vormen en stijlen aannemen. Ze kunnen een eenvoudige of juist een heel monumentale opbouw hebben. In de volksmond wordt doorgaans over grafmonumenten gesproken, ook voor gedenktekens die niet zo

monumentaal zijn. In deze brochure gebruiken we de neutralere term grafteken, die zeer uiteenlopende types kan omvatten. Al die types kunnen op zich voorkomen of in samengestelde vorm. Ook hun stijl varieert volgens de historische stijlen, maar evenzeer volgens traditie en geloof. Vrijzinnige families hadden een voorkeur voor art nouveau, terwijl de katholieken van toen kozen voor neogotiek. Vanaf de jaren 1930 volgden de graftekens niet langer een bepaalde stijl, waardoor er een vervlakking in optrad.

Hier volgt een overzicht van de meest voorkomende types van graftekens.

Aediculum (Latijn voor tempeltje)

Een aediculum is samengesteld uit pilasters, een hoofdstel en een fronton met een puntgevel en vormt de omkadering van een nis, waar beelden of gedenktekens in staan. Een aediculum bevat dikwijls verschillende natuurstenen onderdelen.

Baldakijn

Een baldakijn is een open nis, gevormd door zuilen of kolommen die op een voet of verhoog rusten en een overkapping dragen. De afgeschermdde ruimte biedt plaats voor vazen of beelden. Het gedenkteken is meestal opgebouwd uit blauwe hardsteen, graniet of marmer.

Cyppe

Een cyppe heeft de vorm van een afgeknotte piramide en is doorgaans een massief geheel. Ze leunt aan bij de obelisk en de sarcofaag, maar heeft een top- of hoekbekroning, meestal verankerd met ijzeren doken. Dit type was vooral na 1840 in trek.

Grafkapel

Een grafkapel is een klein, toegankelijk gebouwtje, traditioneel opgetrokken uit baksteenmetselwerk met een leien dakbedekking, maar soms ook uit complexere vormen met natuurstenen koepeldaken, zuilen ... De openingen zijn afgeschermd met houten, soms bronzen of ijzeren schrijnwerk en glas-in-loodramen. De toegang heeft meestal een hekwerk. De ruimte bevat een altaar en is versierd met beelden, vazen, beschilderingen ...

Grafkruis

Een grafkruis is een vrijstaand kruisvormig element. Natuurstenen, gietijzeren en betonnen kruisen zijn meestal uit één stuk vervaardigd en zitten rechtstreeks in de grond of zijn gevat in een betonnen of natuurstenen sokkel die zich grotendeels onder de grond bevindt. Houten kruisen zijn samengesteld uit een stijl en een dwarsregel en zijn rechtstreeks in de grond geplaatst. Kruisen kunnen een afdekking hebben.

Gietijzeren kruisen werden vooral opgetrokken tussen 1840 en 1960. Kruisen van voor 1800 komen in Vlaanderen nog nauwelijks voor. Kruisen werden de laatste jaren massaal verwijderd wegens hun slechte conditie. Zowel houten als gietijzeren kruisen zijn erg onderhoudsgevoelig.

Graftrommel

Een graftrommel is een meestal ovale doos van metaal, voorzien van decoratieve kunstbloemen en kransen en afgedekt met een dunne glasplaat. Voor de trommels werd meestal zink gebruikt – soms ook blik of koper – dat aan de buitenzijde zwart en aan de binnenzijde wit geschilderd werd. De trommels worden gedragen door of hangen aan ijzeren haken. Deze combinatie leidt dikwijls tot contactcorrosie in het nadeel van het zink. Graftrommels waren vooral in trek

tussen 1880 en 1945. Door hun fragiele opbouw en lagere weersbestendigheid zijn er veel verloren gegaan.

Grafzerk

Een grafzerk is een liggende plaat, meestal van natuursteen of architectonisch beton, die het graf afdekt. De plaat kan rusten op een gemetselde fundering, een grafkelder of ingeheide paaltjes. De funderingen zijn soms miniem, waardoor de plaat gemakkelijk verzakt of beschadigd raakt bij het inklinken van de kist.

Obelisk

Een obelisk is een natuurstenen monoliet in de vorm van een vierkante zuil die naar boven toe spits uitloopt. Ze verwijst naar de oud-Egyptische cultuur.

Pinakel

Een pinakel, een neogotisch grafteken dat erg geliefd was in de 19de eeuw, is meestal van blauwe hardsteen met een geometrische opbouw. De meeste hebben een voet, een schacht en een spits met een kruisbloem als topbekroning. De schacht heeft een vierkante of rechthoekige doorsnede. Typisch zijn de hogels, ornamenten in de vorm van een gekruld blad en knop of een bloem op de snijvlakken van de spits.

Sarcofaag

Dit grafteken ziet eruit als een doods-kist, is opgebouwd uit monolithisch natuursteen en rust in zijn geheel op de volle grond of staat op poten. Het kan vrij sober, eenvoudig of rijkelijk versierd zijn. Soms is het afgeschermd door een hekwerk of kettingen.

Serre

Een serre is een metalen skeletstructuur waarin glas gevat zit met stopverf. Ze rust meestal op een natuurstenen voet of bord en overkoepelt het graf. Grafserres waren ooit courant, maar zijn door hun broze opbouw en onderhoudsgevoelige structuur grotendeels verdwenen.

Stèle

Een stèle is een rechtopstaand grafteken uit één geheel, meestal van natuursteen, beton of hout. Soms komen er beeldhouwde voorstellingen of grafteksten op voor. De stèle kan rechtstreeks in de grond geplaatst worden of gevat zijn in een sokkel.

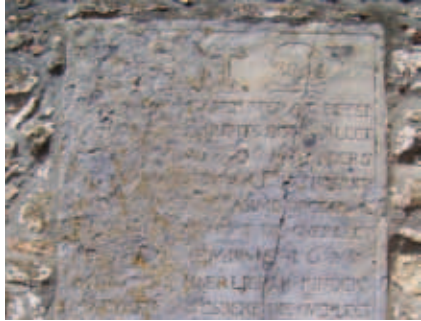
Zuil

Een zuil is een vrijstaande pijler met een ronde doorsnede, met motieven zoals groeven of versieringen als klimop ... De zuil rust op een voet of sokkel, is meestal vervaardigd uit een monolithisch stuk natuursteen en heeft soms een bekroning met vazen of beelden. Een afgebroken zuil wijst op het kortstondige leven of het plotse sterven van de begravene persoon.

Grafstenen in vloeren en gevels

Tegen de gevels van kerken, in vloeren en paden komen soms grafstenen of grafplaten voor. Ze werden gerecupereerd of herplaatst.

Beeldhouwwerk

Om grafmonumenten op te smukken, te personaliseren of er een bepaalde symboliek aan toe te kennen, kregen ze beelden of sculpturen. Die waren doorgaans van marmer, kalkzandsteen, brons, kunststeen (beton) of terracotta. Beelden uit zachtere materialen zoals terracotta of kalkzandsteen hadden tot eind 19de-begin 20ste eeuw vaak een afwerklaag in kalkverf of lijnolieverf als bescherming tegen weersinvloeden.

3. MATERIALEN

In grafmonumenten, zowel bovengronds als ondergronds, komen heel uiteenlopende materialen voor. Natuursteen, baksteen en beton werden doorgaans gebruikt voor constructieve onderdelen, maar ook voor beeldhouwwerk en naamplaten. Beton werd meestal als prefabelement aangevoerd, maar kon ook ter plaatse gegoten worden. Bakstenen en kleinere natuurstenen elementen werden gemetseld. Van grotere natuurstenen onderdelen werd één

stabiël geheel gemaakt met inwendige verbindingen: ijzeren of bronzen doken opgegoten met lood of vastgezet met een mortel. Metalen zoals smeedijzer, lood en brons werden vooral gebruikt voor de bevestiging of voor de waterhuishouding, maar evenzeer voor decoratieve elementen, beeldhouwwerk, naamplaten en kettingen. Andere materialen zoals glas, email of geglazuurd aardewerk, keramiek of porselein, werden hoofdzakelijk gebruikt voor sierelementen, kransen, kruisjes en beeldjes.

OVERZICHTSTABEL MATERIALEN

	Foto's	Kenmerken
Natuursteen		
'Petit Granit' – Blauwe hardsteen, arduin – Afzettingsgesteente (kalksteen)		<ul style="list-style-type: none"> – resultaat van fossilisatie en opeenstapeling van stukjes crinoïde (zeelelies), schelpen van brochioden, koralen ... – aaneengekit met microkorrelig kalksteenslib – witte aders: opvullingen van vroegere barsten met calciet – styliolieten: zwarte dunne laagjes organische onzuiverheden – goed vorst- en weersbestendig – gemakkelijk te behouwen
Doornikse steen – Blauwe hardsteen – Afzettingsgesteente (kalksteen)		<ul style="list-style-type: none"> – resultaat van fossilisatie en de opeenstapeling van fossiele elementen – klei-siliciumhoudende kalksteen – weersbestendig indien rekening gehouden wordt met het groefleger
Maaskalksteen – Blauwe hardsteen, Naamse steen, kolenkalk – Afzettingsgesteente (kalksteen)		<ul style="list-style-type: none"> – bevat naast kalk ook klei, geconcentreerd in styliolieten en kiezel in harde splinterige 'chert' knollen – laminieten: bleke banden tot 10cm dik, opgebouwd uit fijne bandjes – weersbestendig – grote variabiliteit, grote variatie aan fossielen
Marmers – Metamorfe gesteente		<ul style="list-style-type: none"> – diverse kleuren en schakeringen mogelijk, hoofdzakelijk wit marmer – opgebouwd uit één enkel materiaal, calciet – minder bestand tegen weersinvloeden
Graniet / syeniet – Stollingsgesteente		<ul style="list-style-type: none"> – zeer hard gesteente – weersbestendig – diverse kleuren en schakeringen

Verwerking en patina	Onderbouw	Bovenbouw (constructief)	Bovenbouw (decoratief)
<ul style="list-style-type: none"> - grijs tot donkergrijs patina, het oppervlak wordt zeer ruw - lichte tot matige uitspoeling van de stylolieten - lichte afschilfering indien de stylolieten zich in het vlak bevinden - mogelijke barstjes als gevolg van decompressie 	<ul style="list-style-type: none"> - funderingen / funderingsplaat 	<ul style="list-style-type: none"> - hoofd- en draagstructuur - meestal monolithisch maar ook in metselwerk 	<ul style="list-style-type: none"> - decoratieve en figuratieve elementen - beelden
<ul style="list-style-type: none"> - patina: zwart, donkergrijs tot geelgrijsachtig - mogelijke barstjes als gevolg van decompressie - afschilfering door aanwezigheid van onzuiverheden 	<ul style="list-style-type: none"> - funderingen / funderingsplaat 	<ul style="list-style-type: none"> - hoofd- en draagstructuur - meestal monolithisch maar ook in metselwerk 	<ul style="list-style-type: none"> - decoratieve elementen
<ul style="list-style-type: none"> - bleekgrijs, zelden bleekblauwgrijs tot uitgesproken wit patina - weinig hechtingspunten voor organismen, tenzij korstmossen op fijn gelamineerde plinten 	<ul style="list-style-type: none"> - funderingen / funderingsplaat 	<ul style="list-style-type: none"> - hoofd- en draagstructuur - meestal monolithisch maar ook in metselwerk 	
<ul style="list-style-type: none"> - versuikering van het oppervlak - vlakke en dunnere platen hebben de neiging om krom te trekken 		<ul style="list-style-type: none"> - hoofdstructuur 	<ul style="list-style-type: none"> - decoratieve elementen - naamplaten - beelden
<ul style="list-style-type: none"> - weinig of geen verwerking - lichte opruwing van het oppervlak 		<ul style="list-style-type: none"> - vooral hoofd-structuurplaten 	<ul style="list-style-type: none"> - eenvoudige decoratieve elementen

Verwerking en patina	Onderbouw	Bovenbouw (constructief)	Bovenbouw (decoratief)
<ul style="list-style-type: none"> – gevoelig voor luchtverontreiniging, waardoor korstvorming en afbrokkeling voorkomen 		<ul style="list-style-type: none"> – hoofdstructuur – meestal monolithisch, maar ook in metselwerk 	<ul style="list-style-type: none"> – sierelementen en beeldhouwwerken
<ul style="list-style-type: none"> – mogelijke afschilfering en verpulvering van de steen, vooral door vorst- of zoutschade 	<ul style="list-style-type: none"> – meestal niet zichtbare constructieve elementen zoals funderingen, grafkelders, ondersteuning 	<ul style="list-style-type: none"> – niet zichtbare constructieve elementen – grafkapellen 	
<ul style="list-style-type: none"> – door uitloging van het bindmiddel is aan het oppervlak verzanding merkbaar. In het beton kunnen barstjes voorkomen, als gevolg van droging, mechanische belasting of een roestige wapening – in een verder stadium, wanneer de wapening sterk roestig is, brokkelen stukjes beton af – door uitloging van het bindmiddel is aan het oppervlak verzanding merkbaar. Het cementeerwerk kan barstjes vertonen en afschilferen – meestal is de cementdekking miniem, waardoor bij barstjes al snel roest optreedt op het onderliggende ijzeren skelet 	<ul style="list-style-type: none"> – funderingen, dragen de kaders – cementering aangebracht op het funderingsmetselwerk ter bescherming van het metselwerk 	<ul style="list-style-type: none"> – bovenbouw, zowel constructief als architectonisch beton, hoofdstructuur – monolithische grafelementen 	<ul style="list-style-type: none"> – decoratieve elementen of beeldhouwwerk in architectonisch beton – zijkanten of minder zichtbare delen zijn soms bezet met cement. De afwerking is vlak of kan voorzien zijn van decoratieve patronen (bv. imitatie natuursteenmetselwerk ...) – decoratieve patronen zoals rotspleister, granito
<ul style="list-style-type: none"> – lichte tot matige oppervlakkige roest (poedervorm) – verruwing van het oppervlak 			<ul style="list-style-type: none"> – decoratieve elementen zoals vazen, guirlandes, kransen – hekwerk, kettingen, kruisen ...

	Foto's	Kenmerken
Smeedijzer en staal		<ul style="list-style-type: none"> – gesmolten ijzererts, gezuiverd zodat het nog weinig koolstof bevat – warm smeden en walsen
Brons		<ul style="list-style-type: none"> – legering van koper en tin (10 tot 30%) – groengele kleur – gietbaar in elke vorm
Lood		<ul style="list-style-type: none"> – wordt verkregen door verhitting – zeer corrosiebestendig – flexibel, gemakkelijk verwerkbaar maar zwaar metaal – laag smeltpunt – soms toevoeging van broom om het lood stugger te maken
ZAMAK		<ul style="list-style-type: none"> – legering van Zink, Aluminium en in mindere mate Magnesium en Koper – relatief laag smeltpunt – gietbaar in elke vorm – weersbestendig
Zink		<ul style="list-style-type: none"> – wordt verkregen door verhitting en verwerkt in platen en bladen – gemakkelijk bewerkbaar

Verwerking en patina	Onderbouw	Bovenbouw (constructief)	Bovenbouw (decoratief)
<ul style="list-style-type: none"> - zet uit bij het roesten (mogelijk tot 7 keer zijn eigen volume) - roest in schilfvorm 	<ul style="list-style-type: none"> - profielen als drager van de keldergewelven 	<ul style="list-style-type: none"> - doken, bouten 	<ul style="list-style-type: none"> - hekwerk, kettingen, kruisen ...
<ul style="list-style-type: none"> - groene oxidelaag door corrosie - de groene oxidelaag kan verkleuring geven op onderliggend natuursteen en laat geen mos- of algengroei toe 		<ul style="list-style-type: none"> - doken 	<ul style="list-style-type: none"> - decoratieve elementen zoals vazen, kruisjes, naamplaten - beelden
<ul style="list-style-type: none"> - doffere kleur door beschermend oxidelaagje; maar lood is vrij inert en vertoont weinig verweringsverschijnselen - loodnetten (glas in lood) kunnen barstjes vertonen door spanningen (vooral bij hoge concentratie broom) of zakken uit (kruip) 	<ul style="list-style-type: none"> - waterkering tussen onder- en bovenbouw 	<ul style="list-style-type: none"> - waterwerende afdekking metselwerk, waterafleiding - gegoten lood werd gebruikt om doken waterdicht vast te zetten 	<ul style="list-style-type: none"> - glas in lood
<ul style="list-style-type: none"> - doffere kleur; soms lichte witte oxidatielaag - het oppervlak wordt ruwer - door metaalmoetheid soms lichte barstjes of vervormingen 			<ul style="list-style-type: none"> - decoratieve elementen - soms ter vervanging van ijzer voor kettingen ...
<ul style="list-style-type: none"> - doffere kleur, soms witte zinkoxide - door inwerking van zuren en andere metalen kan (put)corrosie ontstaan 		<ul style="list-style-type: none"> - waterafleiding 	<ul style="list-style-type: none"> - graftrommels - decoratieve elementen

	Foto's	Kenmerken
Andere materialen		
Hout		<ul style="list-style-type: none"> – hout is een natuurlijk materiaal en vooral gevoelig voor vochtschommelingen
Glas		<ul style="list-style-type: none"> – wordt verkregen door het smelten van wit zand (kwarts) bij een temperatuur van 1450 tot 1750°C – na verharding kleurloos en doorzichtig, – kleur kan verkregen worden door toevoeging van metaaloxiden
Email		<ul style="list-style-type: none"> – gesmolten glas dat een beschermlaag vormt op aardewerk of metaal tegen weersinvloeden of een laagje om decoratief af te werken
Aardewerk en porselein		<ul style="list-style-type: none"> – voorwerpen uit klei of leem die na droging op hoge temperatuur gebakken worden, waardoor de kleideeltjes gesinterd worden of aaneenkitten – vrij poreus, meestal beschermd door glazuur – de zuiverheid bepaalt de kwaliteit
Mozaïek		<ul style="list-style-type: none"> – afwerking met tegeltjes in alle mogelijke materialen

Verwerking en patina	Onderbouw	Bovenbouw (constructief)	Bovenbouw (decoratief)
<ul style="list-style-type: none"> - om het hout te beschermen werd het geverfd, gevernist of geolied. Horizontale delen zijn soms afgedekt met lood, zink of koper 		<ul style="list-style-type: none"> - vooral kruisen 	
<ul style="list-style-type: none"> - glas is vrij inert en weinig gevoelig voor weersomstandigheden. Er kunnen wel een dofte schijn of putjes ontstaan, meestal als gevolg van toegevoegde metalen of aanwezige smeltzouten - glas is een kwetsbaar en breekbaar materiaal, vooral gevoelig voor mechanische schade 		<ul style="list-style-type: none"> - grafserre 	<ul style="list-style-type: none"> - afdekplaat voor graffrommels
<ul style="list-style-type: none"> - vrij inert materiaal dat geen speciaal onderhoud behoeft - na langere tijd vervaagt de kleur - kan weinig spanningen verdragen, waardoor bij manipulatie en vervorming, barsten of afschilfering kunnen ontstaan 			<ul style="list-style-type: none"> - op kranen en sierelementen van aardewerk
<ul style="list-style-type: none"> - zolang de beschermlaag intact is, bestaat weinig kans op schade - indien water kan binnendringen, ontstaat kans op schade door zouten en vorst. Deze inwendige spanningen kunnen breuken of afschilfering veroorzaken 			<ul style="list-style-type: none"> - alleen decoratieve elementen zoals kranen, kruisjes, beeldjes ...
<ul style="list-style-type: none"> - door vocht en vorstproblemen komt de betegeling gemakkelijk los 			<ul style="list-style-type: none"> - betegeling op betonnen of gemetselde grafzerken

3 OORZAKEN EN VORMEN VAN SCHADE

1. MECHANISCHE SCHADE

1.1. LANGZAME MECHANISCHE SCHADE

Weersinvloeden en winderosie

Alle grafmonumenten hebben te lijden onder de tand des tijds. Water en wind veroorzaken een langzame slijtage van de materialen, waar het ene materiaal al gevoeliger voor is dan het andere. Stenen worden geschuurd en ruwer, gepolijste materialen verliezen hun glans, onzuiverheden worden uitgespoeld, inscripties vervagen ... De oriëntatie, de opbouw (horizontaal of verticaal), een beschutting door bomen, hagen of gebouwen beïnvloeden de graad van verwerking. De 'gewone' wind- en watererosie vormen op zich geen grote bedreiging voor de meeste materialen en constructies: natuursteen, baksteenmetselwerk en beton zijn tamelijk weersbestendig. Maar de levensduur van zink, glas, hout, ijzer ... is vaak korter dan die van het grafteken. Onderhoud, herstel en – in het uiterste geval – vervanging, kunnen daar verbetering in brengen.

Verzakkingen en scheefstand

Het verdichten van de grond zoals bij het inklinken van de kisten, maar ook erosie op het terrein of een doelbewuste aanpassing van het maaiveld kunnen ertoe leiden dat grafzerken scheef gaan staan of funderingen onderspoeld worden of bloot komen te liggen. Graftekens met een eenvoudige

fundering zijn extra gevoelig voor veranderingen in de bodem. Wanneer het absorptievermogen van de houten lijkkasten overschreden is, ontstaat vaak een plotse ondergrondse volumevermindering, waardoor de zerk schuin gaat staan of in de grond zakt. Dit verschijnsel is goed te merken na aanhoudende regenperiodes.

Als het funderingsmetselwerk boven het maaiveld komt, wordt het blootgesteld aan andere fysische actoren, zoals regen, wind en erosie. Precies de verhoogde vochtbelasting en opeenvolgende vorst-dooicycli zijn nefast. Een verlaagd maaiveld verandert bovendien de verhouding tussen boven- en onderdeel van het gedenkteken, wat visueel storend kan werken.

Carbonatatie van beton

Beton is zeer gevoelig voor weersomstandigheden. Onder invloed van de steeds zuurdere regen of slijtage verdwijnt de betonhuid en komen de gra-

nulaten bloot te liggen. Dit kan kleurverandering teweegbrengen. Door thermische spanningen, droogbarstjes en porositeit van de betonhuid kan er water infiltreren. Dat neemt kalk op die reageert met de zuurstof in het water. Zodra de carbonatatie in de hele betondekking doorgedrongen is (minder dan 10 jaar voor een middelmatig beton en een betondekking van 5 tot 10 mm), verliest het staal van de betonwapening zijn passiviteit. Als het dan met water en zuurstof in aanraking komt, ontstaat roest. De expansieve reactie van het staal (tot 700%) doet het beton barsten. Als de wapening roest, neemt de sectie af en verzwakt het beton. Impregneermiddelen om water af te stoten, hebben meestal een averechts effect en bespoedigen dikwijls de aftakeling.

1.2. PLOTSE MECHANISCHE SCHADE

Graftekens zijn zeer gevoelig voor krassen en breuken. Hebben ze een beperkte fundering, dan kunnen ze snel breken bij verregaande verzakkingen en scheefstand. Ook bij het inklinken van de kisten kan een grafzerk of onderdelen van het grafteken plots breken. Loskomende delen en/of barsten in het natuursteen of de constructie zijn het gevolg.

Voorbijgangers, onvoorzichtig gebruik van gereedschap zoals grasmaaiers, omvallende bomen of zwiepende takken en te agressief reinigen kunnen krassen, afschilfering of afbrokkelende stukjes veroorzaken op monolithische stukken natuursteen, maar zijn nog veel gevaarlijker voor de sierelementen.

2. VUIL EN CHEMISCHE SCHADE

2.1. VUIL

De toestand van de individuele graven bepaalt mee de vervuiling op de hele begraafplaats. Naast zwerfvuil kunnen de graven besmeurd worden met slijk door opspattend regenwater en door takken en bladeren. Dit alles is vrij onschuldig en heeft meestal geen negatieve invloed op het behoud van graftekens.

2.2. CHEMISCHE SCHADE

Chemisch geladen vervuiling kan wel sporen achterlaten op de materialen. Sommige poetsmiddelen zijn agressief en kunnen inwerken op natuursteen én metalen, zeker als ze niet voldoende nagespoeld worden met water. De uitwerpselen van duiven, vlemmuizen (grote aantallen) en andere dieren hebben een hoge zuurtegraad en werken corrosief op metalen, steenachtige materialen en verven. Indien ze lang kunnen inwerken, blijven er zelfs na een grondige reiniging nog sporen achter.

Regenwater of aflopend water kunnen zuren meedragen en de verwerking van de verschillende materialen versterken. Druipsporen van bronzen beelden of naamplaatjes verkleuren de onder-

liggende materialen, wat op steen en beton moeilijk te verwijderen is.

Onder chemische schade valt ook de corrosie van de verschillende metalen, een aantasting door chemische of elektrochemische reacties met stoffen uit de omgeving. Onder invloed van water of vocht en zuurstof oxideert een metaal en vormt het een oxide-laagje. Bij niet ijzerhoudende metalen zoals brons en koper, is dit vaak een bescherm-laagje dat verdere corrosie voorkomt of vertraagt. Indien de corrosie stabiel is, wordt gesproken over 'patina'. Omgevingsomstandigheden of schadelijke producten kunnen de corrosie activeren.

Bij ijzerhoudende metalen is deze roestlaag vaak erg poreus en biedt ze geen bescherming tegen het voortschrijdend proces (zie onderhoudsbrochure *Onderhoud van ijzerwerk*).

Smeedijzer en staal worden voor zowel constructieve als decoratieve doelen gebruikt, voornamelijk hekwerk, kruisen (bekroningen) ... Gietijzer wordt voornamelijk toegepast voor decoratieve elementen en is goed bestand tegen druk, maar bros. In veel gevallen wordt het gecombineerd met smeedijzer waardoor spanningsbreuken ontstaan als gevolg van roestexpansie. Bij verticale elementen (kruisen op sokkel) kan gemakkelijk breuk ontstaan door een belasting (zweepende takken).

De ijzeren elementen zijn volledig onderhevig aan weersinvloeden en moeten goed beschermd zijn. De detaillering kan het ijzer bijzonder

onderhoudsgevoelig maken, denk maar aan water dat blijft staan in een ornament. Vooral ter hoogte van de inzetting en de verankering met de aansluitende bouwdelen (veelal natuursteen) komt roestvorming voor. Roest gaat doorgaans gepaard met materiaalverlies en dus verzwakking. Ook kunnen op de omliggende materialen storende roestsporen ontstaan.

3. VOCHT EN ZOUTEN

Water vormt een grote bedreiging, niet zozeer voor de materialen, maar voor de constructie, vooral op plaatsen waar het blijft staan of infiltreert in de kern van het grafteken. Stagnerend of insijpelend water werkt erosie in de hand, veroorzaakt schade aan ijzerwerk en doet doken roesten, met spanningen in het natuursteen en mogelijke breuken tot gevolg.

Metselwerk wordt vochtig door regenwater dat er zijdelings op valt, maar ook door insijpelend water en optrekend grondvocht. Dit geldt evengoed voor het bovengronds als voor het ondergronds metselwerk. Wanneer stenen en voegen lang vochtig blijven – zeker in de winterperiode – kunnen ze vorstschade lijden. Water zet uit als het bevriest, waardoor interne spanningen ontstaan die kunnen leiden tot barsten en afschilfering van de bakstenen, maar ook tot schade aan het voegwerk. Zouten meegevoerd met het vocht in het metselwerk, kun-

nen bij droging uitkristalliseren en soortgelijke schade veroorzaken. Dit kan degradatie van het metselwerk in gang zetten, waardoor de stabiliteit van het grafteken in het gedrang komt.

Water dat stagneert op natuurstenen monumenten is vooral schadelijk als het doordringt tot de ijzeren verbindingselementen in de constructie. Die gaan dan roesten, waardoor het ijzer uitzet en spanningen veroorzaakt. Roestige doken kunnen natuursteen doen barsten.

Water dat in barstjes dringt, kan leiden tot vorstschade in zowel baksteenmetselwerk als natuursteen en beton.

Indien houten onderdelen verkeerd of beperkt onderhouden werden, treedt door (regen)water en vocht snel degradatie op, vooral aan de grond, waar de omstandigheden voortdurend schommelen tussen droog en nat, en aan de verbindingen. Ter bescherming worden ze geschilderd, gevernist of geolied. Op de horizontale delen werd soms lood, zink of koper aangebracht.

Sommige betonnen en gemetselde grafzerken hebben tegeltjes of een mozaïek die met mortel of lijm vastgezet zijn. Door de meestal horizontale oriëntering van de zerken treedt snel waterinfiltratie op en komen de tegels los door vorst- of zoutschade. Veel tegeltjes zijn niet geschikt voor buitengebruik: hun glazuurlaag vertoont craquelures, wat verdere waterinfiltratie bespoedigt. Hierdoor schilferen de tegeltjes af.

4. BIOLOGISCHE SCHADE

Een grote dierenpopulatie op een begraafplaats kan de stabiliteit van graftekens bedreigen. Ook kunnen hun uitwerpselen corrosief inwerken op de materialen. Planten op of in de directe omgeving van de graftekens kunnen (oppervlakkige) schade aanrichten. Voor meer informatie verwijzen we naar deel 1 van deze brochure.

Specifiek voor graftekens geldt dat UV-licht de afbeeldingen in fotokaders doet vervagen. Recentere materialen en herstellingen met hedendaagse middelen zoals epoxy, bepaalde lijmsoorten of siliconen, kunnen verkleuren en vergelen onder invloed van het zonlicht.

5. SCHADE DOOR VANDALISME EN DIEFSTAL

Sommige dieven hebben het gemunt op losstaande beeldjes en ornamenten, maar kunnen dierst te werk gaan om hun buit binnen te halen. Meestal beperken ze zich niet tot één graf, maar belagen ze de hele begraafplaats. Koper en brons zijn erg in trek.

6. VERLIES VAN INFORMATIE EN SCHADE DOOR VERKEERDE INGREPEN

Ook zonder slechte bedoelingen verdwijnen er losse grafornamen of worden ze omgestoten en dan achtere-loos op een graf teruggeplaatst. Zonder een grondige inventaris van de graftekens met al hun toebehoren, gaat er al snel heel wat informatie verloren.

Wanneer gedenktekens verwijderd of verplaatst worden, is dat een ernstige ingreep op de geschiedenis van de begraafplaats waarbij automatisch een massa informatie verloren kan gaan. Graftekens uit de kerk naar buiten verplaatsen, betekent een inbreuk op de symbolische en emotionele betekenis. Daarmee verdwijnt informatie over mensen die het zich konden veroorloven om in de kerk begraven te worden.

Een verplaatsing kan ook gepaard gaan met technische problemen. Door onregelmatigheden in het natuursteen kan 'decompressie' barsten en breuken veroorzaken (vooral bij blauwe hardsteen en Doornikse steen). Daar is weinig of niets tegen te beginnen. Het is van het grootste belang dat de steen samengehouden wordt.

Ook een verandering van richting (een steen die jaren horizontaal ligt, verticaal plaatsen) kan de steen vervormen door decompressie en zijn gelaagdheid. Vooral wit marmer naar buiten verhuizen is nefast. Waar dit materiaal in de beschermde kerkomgeving nauwelijks problemen ondervindt, kan het in een buitenklimaat in korte tijd verweren en versuikeren.

Ook verkeerde ingrepen of werken waarbij niet de juiste voorzorgsmaatregelen in acht genomen werden, kunnen heel wat schade veroorzaken. Ongeschikte materialen zoals sommige kitten of lijmen, een te harde reiniging zoals zandstralen, kunnen graftekens meer kwaad dan goed doen ... Goedbedoelde ingrepen kunnen een aftakelingsproces op gang brengen, versterken of versnellen. Zo kunnen siliconen vocht-ophopingen veroorzaken en kunnen cementmortels verkleuringen geven, ook op aanpalende materialen. Een beschermlaag aanbrengen of hydrofoberen zonder voorafgaand onderzoek kan de vochthuishouding danig verstoren waarbij onomkeerbaar materiaalverlies optreedt.

ONDERHOUD DOOR 4

DE CONCESSIEHOUDER OF BEHEERDER

1. ALGEMEEN

Door regelmatig onderhoud kan veel schade voorkomen of binnen de perken gehouden worden. Het jaarlijks onderhoud omvat vooral de vegetatie inperken en de graftekens poetsen. Soms zijn er kleine onderhoudswerken nodig, zoals hout- en ijzerwerk herschilderen, voegen en barsten dichten met een aangepaste voegmortel en bronzen beelden beschermen met een waslaag.

2. REGELMATIGE MONITORING EN CONTROLE

Vele graftekens worden maar één keer per jaar onder handen genomen, meestal in oktober in de aanloop naar Allerheiligen. Voor een grafteken in goede staat volstaat die jaarlijkse controle doorgaans.

Een regelmatig controle van de hele begraafplaats en van alle graftekens is echter aan te raden, alleen al voor de veiligheid van de bezoekers. Deze taak is weggelegd voor de beheerder van de begraafplaats. Stelt hij gebreken vast aan graftekens die een gevaar kunnen opleveren voor bezoekers, dan brengt hij de concessiehouder daarvan op de hoogte. Die moet zijn graftekens zo snel mogelijk stutten. Bij groot gevaar kunnen wandelpaden tij-

delijk afgesloten worden met een signalisatie, ook al komt die de erfgoedwaarde meestal niet ten goede.

Monumentenwacht kan helpen bij een monitoring, zowel van de begraafplaats in zijn geheel als van de individuele graftekens. Voor meer informatie kunt u terecht op www.monumentenwacht.be of bij de provinciale monumentenwachtverenigingen. De gegevens vindt u achteraan in de brochure.

3. REGELMATIG KLEIN ONDERHOUD

3.1. MECHANISCHE SCHADE

Bij verzakkingen of omgevallen of gebroken grafelementen wordt er best tijdig ingegrepen. Begin met de verantwoordelijke instanties of concessiehouder te verwittigen en zo nodig het monument of het grafteken tijdelijk te stabiliseren. Vermijd dat er onomkeerbare systemen bij te pas komen of dat er bijkomende schade aangericht wordt. Wanneer het scheefgezakte grafteken stabiel is en niet verder wegzakt of dreigt om te vallen op aanpalende graftekens of voorbijgangers, hoeft het niet rechtgezet te worden. Scheve graftekens dragen immers bij tot de beleving van het verval, inherent aan een begraafplaats.

Contoleer regelmatig de bevestigingen en draai losse moeren, vijzen, scharnieren, krammen, spijkers ... opnieuw aan of zet ze vast.

Geïntegreerde overbruggingen of ingewerkte doken zijn niet altijd van buiten uit te controleren. Bij problemen is grondig herstel nodig zonder dat het uitzicht verstoord wordt.

Betonproblemen moeten tijdig aangepakt worden. Als het corrosieproces van de interne wapening in gang getreden is, is het nog moeilijk te stoppen. Laat beton bij voorkeur herstellen door deskundigen.

3.2. VUIL EN CHEMISCHE SCHADE Poetsen

Maak graftekens bij voorkeur 'schoon' in vorstvrije periodes, met een zachte borstel (een niet te harde kokosborstel) en zuiver water. Gebruik zo nodig een milde zeep, zoals biologische groene zeep zonder loog of babyshampoo. Het is niet nodig om patina op brons of steen te verwijderen. Schoonmaken betekent niet dat het grafteken er als nieuw moet uitzien, wel dat chemisch actief vuil zo snel mogelijk weggenomen wordt. Vooral uitwerpselen van vogels kunnen agressieve stoffen bevatten die invreten op de materialen. Verwijder modder- en grondaanslag maar ook het zwerfvuil zo snel mogelijk.

Mijd bijtende reinigingsproducten, zoals zoutzuur, soda, ammoniak, bleekwater en onkruidbestrijders: ze kunnen chemische reacties veroorzaken. Ze logen het bindmiddel in natuursteen en beton uit en werken

corrosief in op betonwapening, metalen constructie-elementen of ornamenten. Agressieve reinigingsmethodes, zoals zandstralen, schuren, schrapen, reinigen onder hoge druk, gebruik van staalborstels ... zijn eveneens uit den boze, tenzij een grondige voorstudie aantoont dat ze gewenst, nodig en niet schadelijk zijn.

Druipsporen van brons, koper of ijzer op natuursteen zijn moeilijk te verwijderen. Het heeft weinig zin ze te lijf te gaan met agressieve reinigingsmethoden of producten. Brons, koper en ijzer worden soms beschermd tegen verdere corrosie, waardoor tegelijk verdere vervuiling afgeremd wordt.

Ruiten, bijvoorbeeld in zinken graf-trommels, kunnen met een aangepast en niet agressief detergent gereinigd worden.

Schilderen

Controleer alle ijzeren onderdelen, sierelementen, poortjes, kettingen ... regelmatig op roest, en werk de afwerklaag waar nodig plaatselijk bij. Fris de afwerklaag regelmatig op om roestvorming te beletten. Bij achterstallig onderhoud kan ontroesten en volledig herschilderen nodig zijn. Slechte herstellingen en aanpassingen worden het best verwijderd. Bewaak bij het herschilderen de originele kleuren zodat het uitzicht bewaard blijft. Zorg dat chemische ontroestproducten, primers... geen druipsporen of randbevuiling achterlaten op de omliggende materialen en ze niet beschadigen. Controleer bevestigingen en maak ze zo nodig vast. Houd er rekening mee dat scharnieren en bewegende delen niet vast geschilderd mogen worden.

Oude verflagen kunnen lood bevatten dat vrijkomt bij schuren, borstelen ... Inname of inademing van loodpartikels of -dampen kan op termijn gezondheidsproblemen geven. Zorg voor een persoonlijk bescherming. Dat is trouwens altijd aangewezen bij het gebruik van verven, ontroest- en andere producten.

Een beschermlaag die in een atelier aangebracht wordt, is doorgaans duurzamer. Het geheel wordt dan meestal gedemonteerd waardoor de verbindingen extra aandacht krijgen. Die vormen immers vaak een zwakke schakel en kunnen in situ niet gemakkelijk behandeld worden.

3.3. WATERSCHADE

Vermijd waterschade en stagnerend water door de graftekens regelmatig na te kijken op vocht. Tracht bij herstellingen kleine 'putten' of vergaarbekkens weg te werken zonder (visuele) schade te berokkenen.

3.4. BIOLOGISCHE SCHADE

In het eerste deel werd uitgebreid ingegaan op de strijd tegen biologische schade. Wat van toepassing is op de volledige begraafplaats is vaak ook nuttig voor de individuele graftekens.

Fauna

Vleermuizen of andere beschermde diersoorten die in een grafmonument huizen, worden het best gerust gelaten, zeker tijdens de paartijd of de winterrust. Neem contact op met natuurverenigingen voor advies, zeker als er ingrijpende werken gepland zijn.

Flora

Bij graftekens vormt beplanting op en in voegen en barsten een zeer specifiek probleem. Verwijder jonge zaailingen zo snel mogelijk, bij voorkeur manueel en met de nodige omzichtigheid, zeker als de planten al vergegroeid zijn en de graftekens in slechte staat verkeren.

Het is niet altijd nodig en wenselijk om mossen, algen en korstmossen te verwijderen. Sommige soorten zijn beschermd. Als ze niet schadelijk zijn voor natuursteen, baksteen of beton, worden ze het best bewaard: ze maken deel uit van het karakter van de begraafplaats. Op waardevolle beelden, zachtere natuurstenen of gepo-

Muurleeuwenbek fleurt de begraafplaats op en is niet schadelijk

lijste natuursteen of beton kan het wenselijk zijn de mossen te verwijderen om verruwing door de afgescheiden zuren te beperken.

Niet alleen op de begraafplaats, maar ook op elk grafperceel moet de vegetatie onder controle gehouden worden. Dit kan door:

- woekerende beplanting zoals sommige klimopsoorten, Japanse duizendknoop... regelmatig manueel te snoeien en voorzichtig te verwijderen;
- het onkruid te wieden, bij voorkeur manueel en zonder pesticiden en onkruidverdelgers die niet biologisch afbreekbaar zijn;
- regelmatig dode bladeren en plantenresten van uitgebloeide vaste beplanting en verwelkte bloemstukken weg te halen.

3.5. SCHADE DOOR VANDALISME EN DIEFSTAL

Monumentale graftekens kunnen afgeschermd worden met een hekje of aangepaste beplanting zodat voorbijgangers of hangjongeren er niet direct bij kunnen. Met een goed gedocumenteerde inventaris kunnen gestolen stukken openbaar gemaakt worden, waardoor de dief ze minder gemakkelijk kan verkopen.

3.6. VERLIES VAN INFORMATIE

Verwijder losse ornamenten niet zomaar van een grafteken. De beheerder kan verloren en gevonden voorwerpen via een goede inventaris dikwijls op de juiste plaats terugbrengen. Bewaar losse elementen of afgebroken stukken op een veilige plaats in afwachting van herstel, zo raken ze niet verloren.

Bewaar ook zorgvuldig afgebroken of kapotte delen van graftekens. Na hun herstelling kunnen ze teruggeplaatst worden of dienen als model voor reconstructie of als grondstof voor herstelmortels voor natuursteen of beton.

Verkeerd uitgevoerd onderhoud of herstellingen kunnen nefast zijn voor het grafmonument. Het is van het grootste belang dat de producten en technieken (modern of ambachtelijk) compatibel zijn met de materialen en de structuur. Degelijk vooronderzoek en advies door een vakman zijn dan ook steeds vereist.

■ ■ 4. KLEIN HERSTEL

Bij historische begraafplaatsen en herdenkingstekens is het de regel om met minimale ingrepen het verweringsproces te vertragen, eventuele oorzaken en gevolgen van structurele instabiliteit weg te nemen en de veiligheid van de bezoekers en de grafmonumenten te vrijwaren. Het kan niet de bedoeling zijn om verdwenen ornamenten te reconstrueren, om de effecten van vertering terug te draaien of de monumenten er weer als 'nieuw' te laten uitzien. Precies die tekenen van vergankelijkheid zijn typerend voor een historische begraafplaats.

Een handige doe-het-zelver met kennis van materialen en respect voor de historische waarde van de grafmonumenten, kan gerust zelf enkele werkjes uitvoeren. Maar doe toch liever een beroep op een specialist als het om beschermde grafmonumenten en waardevolle graftekens gaat.

In elk geval moeten eerst de oorzaken

– zoals problemen met de bodemgesteldheid rond de grafsteen of de begraafplaats – aangepakt worden voordat het structurele herstel van de graftekens aan de orde is. Houd ook rekening met de weersomstandigheden, want de meeste werken kunnen niet uitgevoerd worden bij vorst. Scherm de intacte delen zorgvuldig af om ze niet te bevuilden met mortel-specie of verfspatten.

Grafkelders en ondergrondse structuren zijn niet altijd gemakkelijk te controleren en nog moeilijker te herstellen. Herstellingen aan kelders en fundamenten zijn vaak duur, maar onontbeerlijk in functie van het bovengrondse gedeelte van het grafteken. Het zou jammer zijn dat een hersteld, goed onderhouden of gerestaureerd monument ten onder gaat door problemen aan de ondergrondse dragende constructie.

Boven- en ondergronds metselwerk

Neem de volgende vuistregels in acht om metselwerk te herstellen, zowel bovengronds als ondergronds:

- verwijder alle losse en beschadigde stenen en voegen;
- metsel de weggevallen en weggenomen stenen opnieuw in;
- herstel het voegwerk met een aangepaste mortel die over het algemeen kalkrijk en dampopen moet zijn. Het metselwerk moet zuiver en stofvrij zijn en mag niet door vocht verzadigd zijn (zie ook de onderhoudsbrochure *onderhoud en herstel van historisch voegwerk*);

- breng bij ondergronds metselwerk een platvolle voeg aan om droog- en spanningsbarstjes door ongelijke dikte in de beraping (cementerij) te beperken;
- breng een cementeerlaag egaal en niet te dik ($\pm 1\text{cm}$) aan, en werk ze af volgens de noden (inwassen, uitvlakken en/of aanbrengen van motieven/patronen).

Vermijd in elk geval veegsporen op aansluitende delen (blauwe hardsteen ...).

Natuursteen

Bij natuursteenherstellingen is de volgende werkwijze aan te raden:

- leg losse elementen vast;
- maak open voegjes en barstjes zorgvuldig dicht. Bij het voegen moet de ondergrond zuiver en stofvrij zijn. De voegmortel moet dampopen (kalkrijk) zijn, bij voorkeur zonder toeslagstoffen en moet de kleur van het voegwerk zo goed mogelijk benaderen. De voegspecie moet aardvochtig zijn bij het aanbrengen;
- vervang roestige of verzwakte verbindingselementen (doken) door corrosiebestendige exemplaren van brons, roestvrij staal of glasvezel;
- veranker of verlijm beschadigde en gebarsten natuursteenelementen;
- verstevig, herstel of vernieuw zo nodig de draagstructuren (overwelingen van een grafkelder, funderingen ...);
- laat een specialist naamplaten en/of geschriften bijwerken.

Vermijd ook dat natuursteen bevuild wordt en dat er veegsporen achterblij-

ven. Verwijder cementsporen nooit met een product tegen cementsluiser, want dat bevat vaak zoutzuur. Die producten lossen ook het bindmiddel (kalk) van natuursteen op en versnellen corrosie bij contact met metaal. Kies ook zorgvuldig het bindmiddel en de granulaten. Bij natuursteen met een lichte kleur zoals marmer kunnen verkleuringen ontstaan die onomkeerbaar zijn. Mijd het gebruik van siliconenkit: dat is 'historisch' weinig verantwoord, heeft een ander verweringspatroon en kan bij waterinfiltratie vochtrophoping doen ontstaan. Hierdoor kunnen bij vorst interne verankeringen, zoals ijzeren stiften of doken, roesten en uitzetten.

Grafstenen

Besteed speciale aandacht aan de grafstenen die verwerkt zijn in paden en vloeren of tegen gevels staan. De stenen zijn niet altijd geschikt voor een buitenklimaat, waardoor de verwerking snel kan vorderen. Kijk bij grafstenen tegen de gevel de bevestigingskrampen regelmatig na en schilder of vernieuw ze op tijd. Waardevolle grafstenen in de vloer worden het best afgeschermd om slijtage door belopen te beperken (zie ook de onderhoudsbrochure *Onderhoud van natuursteenvloeren*). Wanneer zeer waardevolle middeleeuwse grafstenen blootstaan aan weersinvloeden, kan overwogen worden om ze opnieuw in de kerk te plaatsen. Zorg ervoor dat daarbij geen spanningen in de steen kunnen ontstaan. Hoe meer rustpunten de

steen heeft, hoe beter. Ook is het raadzaam ze tegen een binnenmuur te plaatsen en ventilatieruimte te voorzien.

Om verwerking af te remmen kunnen afschermingen (een afdak, een boom ...) voorzien worden maar dit moet object per object bekeken worden. Ook een beschermlaag kan helpen. Breng niet zonder meer een beschermlaag aan op natuursteen: die kan meer schade aanrichten dan goed doen. Bij hardere natuursteen zoals blauwe hardsteen is een beschermlaag meestal overbodig, bij de zachtere natuursteensoorten kan dit nuttig zijn op voorwaarde dat er een goede keuze gemaakt wordt.

Groenverkleuring of roestvlekken op natuursteen zijn heel moeilijk te verwijderen. Ze worden veroorzaakt door aflopend regenwater van bronzen, koperen of ijzeren elementen of ingewerkte doken en ankers. Een beschermlaag op de metalen elementen voorkomt dat het water koper of ijzerpartikeltjes meesleurt en afzet op de onderliggende constructies.

Beton

Kleine herstellingen aan beton vragen wat ervaring en het gebruik van de juiste producten. Ga als volgt te werk:

- verwijder alle losse betondelen;
- maak de roestige wapening vrij;
- maak de betonoppervlaktes zuiver en stofvrij;
- behandel de wapening tegen verdere corrosie en plaats indien

nodig een extra wapening in een roestvrij materiaal;

- breng een hechtlaag of voorstrijklaag aan tussen het beton en de herstmortel;
- maak de herstmortel zo mogelijk aan met de originele gezuiverde granulaten om kleurverschil te beperken en de authenticiteit te bewaren;
- breng de herstmortel vakkundig aan;
- werk de herstelling af met een nabehandeling zoals polijsten of frijnen, zodat ze aansluit bij de rest van het betonoppervlak.

Houten kruisen

Om houten kruisen te herstellen, is de volgende werkwijze aanbevolen:

- herstel of reconstrueer beschadigde onderdelen;
- breng nieuwe beschermlagen aan;
- vernieuw zo nodig de afdekkingen in lood, koper of zink;
- plaats de voet in een roestvrije houder om contact met de grond te voorkomen.

(zie ook de onderhoudsbrochure *onderhoud van houten buitenschrijnwerk*)

Mozaïekbetegeling

Maak voldoende foto's vooraleer de losse elementen te verwijderen. Dit kan het herstel vereenvoudigen. Ga als volgt te werk:

- controleer de drager en de ondergrond en herstel die zo nodig;
- buffer doorgaande ijzeren bevestigingen om corrosiespanningen te voorkomen of vervang ze door roestvrij staal;

- leg losse tegels terug op een zuivere en stabiele ondergrond, met tegelmortel of lijm en voegspecie die geschikt zijn voor buitengebruik;
- vervang beschadigde tegeltjes door gerecupereerde of nieuwe exemplaren;
- dicht open voegjes.

Zinken trommels (uitzonderlijk ook van blik en koper)

De meeste graftrommels zijn verdwenen omdat ze zeer fragiel en onderhoudsgevoelig zijn. De overgebleven exemplaren verdienen dan ook de grootst mogelijke aandacht en de beste conservering. Regelmatig onderhoud omvat het vrijhouden van de verluchtingsopeningen en afvoergaatjes om condensvorming te voorkomen of eventueel binnengesijpeld

water zo snel mogelijk te verwijderen. Maar na verloop van tijd zijn verdere onderhouds- en herstelwerken onvermijdelijk. Zo is het nodig om:

- het schilderwerk regelmatig op te frissen,
- beschadigde stopverfranden te herstellen;
- gebroken of gebarsten glas te vernieuwen;
- de zinken kuip weer in vorm te brengen of eventueel te vernieuwen;
- een buffer te voorzien tussen de ijzeren bevestigingen en de zinken kuip om contactcorrosie tussen verschillende metalen te voorkomen.

Wanneer deze maatregelen verdere schade niet uitsluiten, kan het aangegeven zijn om de trommels te bewaren in een beschermde omgeving.

Beeldhouwwerk

Raadpleeg steeds een deskundige om beeldhouwwerken en fijne ornamenten te reinigen en te onderhouden. Verschillende graftekens of onderdelen ervan bezitten een hoge esthetische en kunsthistorische waarde. Vaak zijn ze uitgevoerd in zachte, fragiele steensoorten zoals marmer, kalkzandsteen, architectonisch beton of kostbaar metaal. Er is specialisatie vereist om een correct oordeel te vellen over de materialen, de schadebeelden en -oorzaken de gepaste herstelling en het gewenste onderhoud. Een schilderij van Rubens laat je toch ook niet behandelen door een amateur? Na een onderzoek en eventuele herstelling kan een deskundige de beheerder alsnog instructies geven voor verder onderhoud.

Brons

Een waslaag op bronzen en koperen objecten biedt ze bescherming en voorkomt tegelijk groene druijsporen en verkleuringen op onderliggende natuurstenen elementen. Breng elk jaar in de zomer, bij voorkeur op een zonnige dag, een dunne laag aan op de gereinigde voorwerpen. Alleen microkristallijne was (een minerale was) is daarvoor echt geschikt. Vermijd dierlijke wassen (bijenwas): zij bevatten vetzuren waardoor ze een uitgesproken corrosief effect kunnen hebben. Plantaardige wassen zijn iets minder schadelijk.

5. OVERZICHTSTABEL ONDERHOUD EN BEHEER VAN GRAFTEKENS

Het onderhoud en het beheer van graftekens beperkt zich tot ingrepen die hun levensduur verlengen. Dit betekent niet dat grafmonumenten geschrobd moeten worden tot ze er weer als nieuw uitzien. De bijgevoegde tabel geeft een overzicht van de meest courante werken bij graftekens, die ook toepasbaar zijn op ander klein onroerend erfgoed in de buitenlucht. Samen met de overzichtstabel voor de begraafplaatsen biedt ze een leidraad voor goed behoud en onderhoud.

OVERZICHTSTABEL ONDERHOUD EN BEHEER VAN GRAFTEKENS

	Onderhoud	Aandachtspunten
Verzakkingen en technische problemen		
Algemeen	<ul style="list-style-type: none"> – graftekens regelmatig nakijken – bevestigingen controleren, losse moeren, vijzen, scharnieren ... opnieuw vastzetten 	<ul style="list-style-type: none"> – houd steeds de veiligheid van de bezoekers in het oog – ook de instandhouding van aanpalende graftekens – inwendige bevestigingen zijn moeilijk te controleren, maar schade aan de omliggende materialen kan problemen verraden
Vuil en chemische schade		
Algemeen Druipsporen van brons, koper, roest	<ul style="list-style-type: none"> – kies voor een zachte reinigingsmethode die geen schade aanricht 	<ul style="list-style-type: none"> – proper maken ≠ er als nieuw uitzien – indien het grafteken in slechte staat is, beter niet reinigen, of laten reinigen door een specialist
Bak- en natuursteenmetselwerk		
Belgische blauwe stenen zoals Petit graniet, Doornikse steen, Maaskalksteen	<ul style="list-style-type: none"> – reinigen met zachte borstel en zuiver water – eventueel stomen 	<ul style="list-style-type: none"> – oppassen met zuren en zuurhoudende materialen
Marmers	<ul style="list-style-type: none"> – reinigen met zachte borstel en zuiver water 	<ul style="list-style-type: none"> – oppassen met fijne ornamentering en detaillering
Graniet / syeniet	<ul style="list-style-type: none"> – reinigen met zachte borstel en zuiver water – eventueel stomen 	
Kalkzandsteen	<ul style="list-style-type: none"> – reinigen met zachte borstel en zo nodig met zuiver water 	<ul style="list-style-type: none"> – oppassen met water in periodes van vorst

Kleine herstellingen	Tips
	<ul style="list-style-type: none"> – zo nodig stutten – indien de verzakkingen stabiel zijn, hoeft niet noodzakelijk opgetreden worden – zet bij de ingang contactgegevens van de verantwoordelijke diensten voor de melding van problemen – kies bij eventuele vernieuwing van doken, moeren, schroeven ... voor roestvrije materialen
<ul style="list-style-type: none"> – voor de verwijdering werden goede resultaten geboekt met waterachtige oplossingen van ammoniumcitraat (roest) en ammoniumcarbonaat (brons/koper) 	<ul style="list-style-type: none"> – breng nooit een beschermlaag aan zonder grondige voorstudie van het materiaal en de mechanismen die problemen veroorzaken – zeker voor sculpturen en beeldhouwwerk is het aangewezen een restaurateur te raadplegen vooraleer te reinigen en kleine werken uit te voeren – vraag raad aan een restaurateur
<ul style="list-style-type: none"> – andere reinigingstechnieken kunnen in bepaalde gevallen, maar zijn vaak te agressief. Raadpleeg een specialist 	<ul style="list-style-type: none"> – belgische blauwe steen heeft over het algemeen geen beschermlaag nodig
<ul style="list-style-type: none"> – andere reinigingstechnieken kunnen in bepaalde gevallen, maar zijn vaak te agressief. Raadpleeg een specialist – eventueel een microkristallijne waslaag aanbrengen ter bescherming. Raadpleeg een specialist 	<ul style="list-style-type: none"> – houd losse en afgebroken stukken bij; ze kunnen misschien dienen voor de herstelmortel – een microkristallijne waslaag moet regelmatig (jaarlijks) opnieuw aangebracht worden
<ul style="list-style-type: none"> – andere reinigingstechnieken kunnen in bepaalde gevallen, maar zijn vaak te agressief. Raadpleeg een specialist 	
	<ul style="list-style-type: none"> – kalkzandstenen sculpturen waren eind 19de, begin 20ste eeuw vaak voorzien van een kaleillaag om de steen te beschermen tegen weersinvloeden. Historisch onderzoek kan hierin meer duidelijkheid scheppen

	Onderhoud	Aandachtspunten
Metselwerk	<ul style="list-style-type: none"> – zand wegborstelen met een zachte borstel 	
Beton		
Constructief en architectonisch beton, sierbeton	<ul style="list-style-type: none"> – reinigen met zachte borstel en zuiver water 	<ul style="list-style-type: none"> – opletten voor losse stukken, tekenen van roestige inwendige wapening – gebruik geen agressieve producten
Metaal		
Gietijzer, smeedijzer en staal	<ul style="list-style-type: none"> – regelmatig controleren op roest en indien nodig plaatselijk bijwerken – losse bevestigingen (moeren, vijzen ...) controleren en zo nodig aandraaien – controleer eventuele bevestigingen in het metselwerk of de natuursteen 	<ul style="list-style-type: none"> – rekening houden met de oorspronkelijke kleurzettingen
Brons	<ul style="list-style-type: none"> – reinigen met zachte borstel en zuiver water 	<ul style="list-style-type: none"> – gebruik indien nodig een pH-neutraal, niet ionisch detergent en spoel na met zuiver water
Zinken trommels	<ul style="list-style-type: none"> – verluchttingsopeningen en afvoergaatjes vrij houden – schilderwerk opfrissen 	
Andere materialen		
Glas (als afdekking van zinken bloementrommels)	<ul style="list-style-type: none"> – reinigen met een aangepast en niet agressief detergent 	
Hout	<ul style="list-style-type: none"> – regelmatig schilderen, vernissen of oliën – bevestigingen controleren en zo nodig bijwerken 	

Kleine herstellingen	Tips
<ul style="list-style-type: none"> - slecht voegwerk of open voegen herstellen met een aangepaste voegmortel, die qua kleur, textuur en samenstelling aansluit bij de bestaande mortel 	<ul style="list-style-type: none"> - steeds onder- en omliggende materialen goed afschermen, zodat ze niet bevuild worden met mortel - vermijd siliconenkitten: ze zijn historisch niet verantwoord en laten soms verkleuringen achter
<ul style="list-style-type: none"> - open voegjes en barsten dichten met een aangepaste mortel - indien schade ver gevorderd en wapening aangetast: betonherstelling 	<ul style="list-style-type: none"> - houd losse en afgebroken stukken bij, ze kunnen eventueel dienst doen voor een herstelmortel
<ul style="list-style-type: none"> - de corrosiewerende beschermlaag regelmatig vernieuwen - bij vergevorderde roest, behandelen tegen roest en volledig herschilderen met een aangepaste verf 	<ul style="list-style-type: none"> - onderhoudsbrochure: <i>onderhoud van ijzerwerk</i> - de in atelier aangewende beschermingstechnieken zijn doorgaans duurzamer, ook omdat het geheel uit elkaar gehaald wordt en de verbindingstukken een betere bescherming krijgen
<ul style="list-style-type: none"> - een beschermende laag aanbrengen van microkristallijne was, die men elk jaar dun aanbrengt na reiniging. Overtollige was moet weggenomen worden - raadpleeg een restaurateur voor kleine herstellingen 	<ul style="list-style-type: none"> - de was wordt het best gesmolten en aangebracht in twee dunne lagen op een zonnige dag. Gebruik een warmteblazer (haardroger) om de was weer te smelten bij het uitstrijken of het wegnemen van de overtollige was
<ul style="list-style-type: none"> - zinken trommels weer in vorm brengen, sterk gecorrodeerd zink vernieuwen 	<ul style="list-style-type: none"> - zinken bloementrommels zijn zeer kwetsbaar en worden zeldzaam, eventueel afschermen van weersinvloeden; zo nodig in een beschermde omgeving bewaren
<ul style="list-style-type: none"> - gebroken en gebarsten glas vernieuwen - beschadigde stopverfranden herstellen 	
<ul style="list-style-type: none"> - eventueel de zinken, loden of koperen afdeklaag vernieuwen - de voet eventueel in een roestvrije houder plaatsen om contact met de grond (en rottingen op die gevoelige plaats) te voorkomen 	<ul style="list-style-type: none"> - onderhoudsbrochure: <i>onderhoud van houten buitenschrijnwerk</i>

	Onderhoud	Aandachtspunten
Email en porselein	– reinigen met zuiver water en een zachte doek	
Mozaïek en betegeling	– reinigen met zuiver water en een zachte borstel of doek	– opletten voor losse tegels
Grafstenen in vloeren en gevels		
	– reinigen met zuiver water – vastzetkrammen van de grafstenen in de gevels en de waterdichte aansluiting controleren	– indien mogelijk, verhinderen dat over de grafstenen gelopen wordt
Fauna en flora		
Flora		
Onkruid	– plantjes in open voegen voorzichtig verwijderen	– draag zorg voor beschermde planten, mossen en korstmossen
Invasieve en houtachtige platen	– invasieve planten regelmatig snoeien – regelmatig verwelkte bloemen en dode bladeren weghalen	– let er bij het lostrekken van de klimop e.a. op dat de graftekens niet beschadigd worden
Mos en algen		– bij oudere begraafplaatsen sfeerbepalend, meerdere mossoorten zijn beschermd en kunnen niet zomaar verwijderd worden
Fauna		
Dieren	– signaleer aanwezige diersoorten	– indien beschermd en kwalijk, neem contact op met de regionale natuurverenigingen
Vandalisme, graffiti en verlies		
Losse grafornameenten	– maak losse elementen (zoals fotokaders) vast	
Graffiti en vandalisme	– verwijder aangebrachte graffiti zo snel mogelijk en herstel eventuele vernielingen	– Zo snel mogelijk verwijderen om indringing in de ondergrond te beperken, maar ook om niet uit te nodigen voor verdere graffiti

Kleine herstellingen	Tips
<ul style="list-style-type: none"> - losse delen glazuur, barsten en breuken verlijmen; lacunes invullen met een pasta die het oorspronkelijke materiaal benadert - roestige bevestigingen vervangen door roestvrije 	<ul style="list-style-type: none"> - eventueel kunnen afvoeropeningen aangebracht worden in holle delen om waterstagnering en mogelijke vorstproblemen tegen te gaan
<ul style="list-style-type: none"> - losse tegels terugplaatsen, beschadigde tegels vervangen door gerecupereerde of nieuwe exemplaren - doorgaande ijzeren bevestigingen bufferen of vervangen door een roestvrij materiaal - voegen herstellen met een aangepaste voegmortel 	<ul style="list-style-type: none"> - maak foto's vooraleer de losse elementen te verwijderen. Dit vereenvoudigt het herstel achteraf - de tegelmortel of lijm en voegspecie moeten geschikt zijn voor buitengebruik
<ul style="list-style-type: none"> - barsten en open voegen herstellen met een aangepaste mortel 	<ul style="list-style-type: none"> - natuursteen en omliggende materialen afschermen om druipsporen te voorkomen
<ul style="list-style-type: none"> - open voegen herstellen met een aangepaste voegmortel om nieuwe plantengroei te voorkomen 	<ul style="list-style-type: none"> - planten die geen schade aanrichten, hoeven niet noodzakelijk verwijderd te worden. Ze bepalen mee de sfeer op begraafplaatsen
	<ul style="list-style-type: none"> - vermijd bij nieuwe aanplantingen invasieve en houtachtige soorten - herstel grafaanplanting indien nodig
<ul style="list-style-type: none"> - mos eventueel zeer voorzichtig, manueel of met stoom verwijderen bij beelden, ornamenten en inscripties in zachte steensoorten (zoals kalkzandsteen) om de leesbaarheid te verbeteren 	<ul style="list-style-type: none"> - indien veel mossoorten voorkomen op de begraafplaats is het aangeraden een onderzoek uit te voeren naar de verschillende soorten
	<ul style="list-style-type: none"> - scherm een grafkapel zo nodig af tegen duiven, maar houd invliegopening voor vleermuizen open
<ul style="list-style-type: none"> - indien graffiti vaak voorkomen: beschermende laag aanbrengen, zodat ze gemakkelijker te verwijderen zijn en minder inwerken op onderliggende materialen 	<ul style="list-style-type: none"> - plaats een hekje of aangepaste beplanting zodat graftekens moeilijker bereikbaar zijn voor vandalisme of graffiti

5 RESTAURATIE EN HERGEBRUIK

1. RESTAURATIE, EEN TAAK VOOR SPECIALISTEN

In de meeste gevallen volstaan regelmatig onderhoud en eventueel kleine werken om de graftekens te bewaren voor de toekomst. Consolidatie en restauratie gaan een stap verder. Consolidatie omvat een eenmalige hersteloperatie om verdere structurele

aantasting van het monument of een deel ervan te voorkomen. Overweeg goed of consolidatie en/of restauratie echt nodig zijn. Deze maatregelen betekenen vaak een verlies aan materiaal en dus aan authenticiteit.

Voor de stabiliteit is het soms nodig om het terrein grondig aan te pakken,

bepaalde grafmonumenten een ondersteunende constructie te geven of in te grijpen in de ondergrond om instortingen te voorkomen.

Restauratie van grafmonumenten

Waar onderhoud ontoereikend is gebleken of technieken en materialen hun maximale levensloop bereikt hebben, is restauratie aan de orde. Dit is een zaak voor specialisten en in geen geval voor doe-het-zelvers. Bij elke restauratie is een degelijk vooronderzoek absoluut noodzakelijk. Het opzet is het monument structureel weer in goede staat te brengen maar niet om het een 'nieuwe' aanblik te geven.

2. BRUIKLEEN OF PETERSCHAP

Wanneer nabestaanden niet meer omkijken naar een grafteken of de concessie verlopen is en niet meer verlengd wordt, is het mogelijk om de grafmonumenten te hergebruiken of in peterschap te nemen. Beide praktijken komen op verschillende begraafplaatsen in Vlaanderen voor, vaak onder een andere naam, en helpen om het funeraire erfgoed in stand te houden.

Een grafmonument in bruikleen nemen houdt in dat er een stoffelijk overschot of asurne in kan worden begraven. Het graf blijft wel eigendom van de stad of gemeente. Aan bruikleen zijn enkele voorwaarden verbonden. De aanvrager moet het graf onderhouden en indien nodig restaureren. Soms wordt een eenmalige retributie aangerekend, en er moet een concessietarief betaald worden wanneer er een overledene in het graf bijgezet wordt. Deze bedragen variëren volgens de stad of de gemeente, net als de duur van de bruikleen, hoewel die meestal over een periode van 25 jaar loopt.

Daarnaast kunnen zowel organisaties als personen en groepen een peterschap over een grafmonument verwerven. Zij verbinden zich er dan toe het grafmonument te onderhouden en zo nodig te restaureren, maar het is niet mogelijk om er stoffelijke overschotten in te begraven. De termijn voor peterschap wordt bepaald in onderling overleg.

Neem contact op met de betrokken stad of gemeente voor meer informatie.

Zowel de begraafplaatsen in hun geheel als afzonderlijke graftekens zijn onderhevig aan verwerking en veroudering en hebben nood aan onderhoud om de tand des tijds zo goed mogelijk te doorstaan. Onderhoud en kleine herstellingen moeten steeds uitgevoerd worden met respect voor de historische waarde, de omgeving, de omliggende natuur en planten en de sociale context.

De betrokkenheid van omwonenden, bezoekers en lokale interessegroepen is onmisbaar om een begraafplaats te herwaarderen en de belevingswaarde te versterken. Dat kan door deze mensen grondig te informeren, maar ook door ze uit te nodigen om deel te nemen aan inventarisatie, werken of herinrichtingsprojecten. Informeren kan ook zonder dat er grote werken gepland zijn, bijvoorbeeld via infopanelen aan de ingangen van de begraafplaats met de geschiedenis en een overzichtsplan en eventueel een register van alle begraven personen. Ook borden met tips om de begraafplaats en de graftekens proper te houden en te onderhouden, stimuleren de bezoeker om er zorg voor te dragen.

Vermeld ook bij wie en hoe ze contact kunnen opnemen om problemen te signaleren (contactpersonen en telefoonnummers).

Begraafplaatsen worden ook wel dodenakkers genoemd, maar daarom hoeven ze nog geen dode akkers te zijn. Als ze uitnodigen tot een bezoek, een wandeling, een rustpauze of een bezinningsmoment, versterken ze de sociale controle en bevorderen ze de verantwoordelijkheidszin van de betrokkenen en de zin om bij te dragen aan een mooie, goed onderhouden dodentuin.

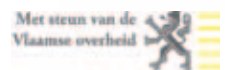
BEKNOPTE LITERATUURLIJST

EN INTERNETLINKS

- 'Caring for Historic Graveyard and Cemetery Monuments, onuitgegeven publicatie, English Heritage
- DE COCK Lucien, *Geschiedenis van de dood – Rituelen en gewoonten in Europa*, uitgeverij Davidsfonds NV, 2006
- EH, *Paradise preserved, an introduction to the assessment, evaluation and management of historic cemeteries*, English Heritage, 2007
- www.epitaaf.org
- Erfgoedcel TERF, *Begraafplaatsen*, www.erfgoedcelterf.be
- FVB (Fonds voor vakopleiding in de bouwnijverheid), *Bouwtechnologie*, Brussel, 1991
- www.grafzerkje.be
- *Herstelling en bescherming van beton*, Technische voorlichting 231, WTCB, 2007
- Natuurpunt, *Mossen en lichens,- planten en paddestoelen*, nieuwsbrief 2010, 10° jaargang, nr. 4, www.natuurpunt.be
- O'BRIEN C., *Guidance for the Care, Conservation and Recording of Historic Graveyards*, The Heritage Council of Ireland, 2010
- Technische fiches restauratie en beheer, RDMZ (nu Rijksdienst voor het cultureel erfgoed NI)
- www.uitvaartvlaanderen.be
- VCM, *Een introductie tot de zorg voor het funerair erfgoed*, verslagboek 6de ontmoetingsdag Vlaamse contactcommissie Monumentenzorg 20–21 maart 1999, VCM, 1999
- VERNIMME Nathalie, *Omgaan met oorlogserfgoed*, VIOE-Handleidingen 02, VIOE, 2010

- 1de druk
- Redactie
Django Maekelberg en Geert Scheirlinckx,
Monumentenwacht Oost-Vlaanderen;
Birgit van Laar, Monumentenwacht Vlaanderen
Marijke Hoflack
- Eindredactie
Birgit van Laar en Anouk Stulens
- Coördinatie
Drukkerij Leën, Hasselt
- Lay-out en druk
Monumentenwacht Oost-Vlaanderen,
Monumentenwacht Limburg en
Monumentenwacht Vlaanderen
- Foto's ©
de stad Oudenaarde voor de betrokkenheid
bij het LEADERproject en allen die inhoudelijke
input of constructieve commentaar hebben
geleverd bij deze tekst
- Met dank aan
Luc Verpoest
D/2011/10.191/1
- Verantwoordelijke uitgever
- Wettelijk depot

- Met de steun van de 5 Vlaamse Provincies en de Vlaamse Overheid

© Monumentenwacht Vlaanderen vzw, mei 2011

U vindt een Monumentenwachtvereniging in elke provincie. Daarnaast zorgt Monumentenwacht Vlaanderen vzw voor ondersteuning en coördinatie.

■ Monumentenwacht Provincie Antwerpen vzw

Turnhoutsebaan 232 | 2100 Antwerpen (Deurne)
T + 32 3 360 52 34 | F + 32 3 360 52 36 | E administratie@monumentenwachtantwerpen.be

■ Monumentenwacht Limburg vzw

Willekensmolenstraat 140 | 3500 Hasselt
T + 32 11 23 75 90 | F + 32 11 23 75 95 | E mowa@limburg.be

■ Monumentenwacht Oost-Vlaanderen vzw

Directie en secretariaat
W. Wilsonplein 2 | 9000 Gent | T + 32 9 267 72 73 | F + 32 9 267 72 98
Inspectiedienst
Abdisstraat 2 | 9000 Gent | T + 32 9 234 18 55
E monumentenwacht@oost-vlaanderen.be

■ Monumentenwacht Varend erfgoed

Provinciale site – Scheepswerven Baasrode
Sint-Ursmarusstraat 141 | 9200 Baasrode
T + 32 9 234 18 55 | E monumentenwacht@oost-vlaanderen.be

■ Monumentenwacht Vlaams-Brabant vzw

Gemeenteplein 5 | 3010 Leuven (Kessel-Lo)
T + 32 16 31 97 50 | F + 32 16 31 97 58 | E info@monumentenwachtvlaamsbrabant.be

■ Monumentenwacht West-Vlaanderen vzw

Koning Leopold III-laan 31 | 8200 Brugge (Sint-Andries)
T + 32 50 40 31 36 | F + 32 50 40 34 58 | E monumentenwacht@west-vlaanderen.be

■ Monumentenwacht Vlaanderen vzw

Erfgoedhuis 'Den Wolsack'
Oude Beurs 27 | 2000 Antwerpen
T + 32 3 212 29 50 | F + 32 3 212 29 51
E info@monumentenwacht.be | www.monumentenwacht.be

